

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

**RIOT GRR(R)LS.
ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟΣ ΑΚΤΙΒΙΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ.
ΜΙΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΣΤΑΣ
ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: ΚΑΝΤΣΑ ΒΕΝΕΤΙΑ & ΚΑΝΑΚΗΣ ΚΩΣΤΑΣ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΑ ΧΑΡΟΥΛΗ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 153Μ/0417

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	3
1.0 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
1.1 ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	11
2.0. ΘΕΣΕΙΣ – ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	14
3.1. RIOT GRR(R)LS :ΑΠΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ	17
3.2. RIOT BOYS/BOIS / GUYS Η ΚΑΙ RIOT GRRRLS: RIOT ΑΝΔΡΕΣ.	20
4.1. ΤΡΙΤΟ ΚΥΜΑ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ POST RIOT GRR(R)LS	22
4.2 ΚΥΒΕΡΝΟΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ	26
5.0 (CYBER) RIOT, RIOT, RIOT.	28
6.0 ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ RIOT GRR(R)LS	30
7.0 RIOT ΔΡΑΣΗ	35
8.0 «ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ» ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΩΝ	39
ΑΛΛΕΣ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ Η ΣΕ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΜΕ ΤΟ RIOT ΚΙΝΗΜΑ.	42
9.1. GIRL POWER V/S RIOT GRR(R)L CULTURE	43
9.2. GIRLIES	49
9.3. CYBERGIRLS	50
10.0 ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟ, ΤΙΣ RIOT ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΟΧΩΡΟ ΩΣ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΔΙΟ	51
11.00 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	55
11.1 ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΒΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ RIOT GRR(R)LS.	55
11.2 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΛΙΣΤΑ RIOT ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΩΝ:	57
11.3 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΛΙΣΤΑ RIOT GRR(R)L'S ZINES.	57
11.4 ΣΤΙΧΟΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ (WWW.SING365.COM)	58
12.0 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	70

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θεωρώ ότι η φοίτησή μου στο Π.Μ.Σ. Κοινωνική και Ιστορική Ανθρωπολογία μου προσέφερε πολύτιμες και πολύπλευρες γνώσεις και πολλά ερεθίσματα για τη διερεύνηση νέων ατραπών στις κοινωνικές επιστήμες, μέσα από σεμινάρια, συνέδρια αλλά και διάφορες συζητήσεις με διδάσκοντες και διδασκόμενους.

Η βοήθεια του επόπτη της διπλωματικής μου, του δρ. Κώστα Γιαννακόπουλου, αλλά και των μελών της επιτροπής, του δρ. Κώστα Κανάκη και της δρ. Βενετίας Καντσά, μέσα από σεμινάρια και διορθώσεις, υπήρξε πολύτιμη, προκειμένου να έρθει εις πέρας αυτό το εγχείρημα. Ακόμη, θα ήθελα να εκφράσω ιδιαίτερες ευχαριστίες στην Αθανασίου Αθηνά για την ευγένεια της να μου στείλει άρθρα της που με βοήθησαν πολύ, όπως επίσης και στον Πέτρο Πετρίδη, στην Κική Δ. και στην Ιωάννα Α., για τις συζητήσεις και τα άρθρα.

Τέλος, ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ σε όλες και όλους τους Riot και ιδιαίτερα στην Greta, στον John και στην Cherry, που με καλωσόρισαν στον κόσμο των Riot μέσα από τις πληροφορίες και την αμέριστη στήριξή τους. Στον John οφείλεται το cd με τα τραγούδια που συνοδεύει το υλικό μου και εισάγει τους αναγνώστες στη γυναικεία πανκ Riot μουσική σκηνή. Επιπλέον, ευχαριστώ την Ιωάννα Γ. για τη βοήθειά της στο layout αυτής της εργασίας.

Για τους weird, τους wired και τους πλάνητες.

1.0 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας εστιάζει στη δράση νεαρών πανκ, ροκ και ποπ γυναικών μουσικών, των Riot Grr(r)ls, έτσι όπως αυτή εκφράζεται μέσα από ηλεκτρονικά περιοδικά, online communities, προσωπικές ή συλλογικές ιστοσελίδες και κάθε είδους μορφή ηλεκτρονικής επικοινωνίας και αλληλόδρασης. Επέλεξα τις Riot Grrrls, επειδή πιστεύω ότι η ακτιβιστική-καλλιτεχνική πορεία τους παρουσιάζει ενδιαφέρον και φωτίζει μια πολύ δημιουργική και πρωτοποριακή πλευρά του φεμινιστικού κινήματος, στην οποία δεν έχει δοθεί αρκετή προσοχή. Καθεμία/ καθένας που έχει Riot ιδεολογία, το εκφράζει μέσα από τη μουσική, τα φεστιβάλ και τα άρθρα στα διάφορα Riot περιοδικά. Το αποτέλεσμα είναι πολιτικές φεμινιστικές θέσεις μέσα από τις ίδιες τους τις εμπειρίες, μέσα από την ίδια την έκθεση του εαυτού τους και αυτό είναι το σημείο που, κατά τη γνώμη μου, κάνει τη διαφορά από τα υπόλοιπα "underground" ρεύματα, καθώς κάνει πράξη το σύνθημα του δεύτερου φεμινιστικού κινήματος «*Το προσωπικό είναι πολιτικό*». Θεωρώ πολύ ενδιαφέρουσα πολιτική κίνηση το ότι στα πρώτα φεστιβάλ εμφανίστηκαν στην σκηνή γυναίκες που έπαιζαν για πρώτη η δεύτερη φορά τα μουσικά τους όργανα έχοντας κάνει μία ή καμία πρόβα.

Εστιάζω στην "cyber" πλευρά τους, αφενός επειδή το διαδίκτυο κεντρίζει το ενδιαφέρον αρκετών θεωρητικών και όχι μόνο, καθώς παρουσιάζεται ως ο μόνιμα «νέος» χώρος από τον οποίο προσδοκούνται πολλά, πιθανώς ουτοπικά και αφετέρου επειδή η συνάντηση των «γυναικών» με την «τεχνολογία» ανοίγει μια μεγάλη συζήτηση. Πέρα από την έμφυλη διάσταση που θα διατρέχει την πλειοψηφία των θεμάτων που θα συζητηθούν, η τεχνολογία, σαν γεγονός που αλληλεπιδρά με όλους τους τομείς της καθημερινότητας αποτελεί μεγάλη πρόκληση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, καθώς εγείρει πολλά ερωτήματα · σύμφωνα με μια άποψη, δεν είναι παρά η νιοστή απόδειξη της οικονομικής, πνευματικής και τεχνολογικής υπεροχής της Δύσης έναντι στον Τρίτο κόσμο, κάτι που καταλύει εντελώς την υποτιθέμενη δημοκρατία της πληροφορίας, του Λόγου και του εμπορίου (Σκαρπέλος 1999:5). Εφόσον, όμως, αποτελεί μια μεταφορά της πραγματικότητας επί της οθόνης, συνεπάγεται και τις εξωδιακτυακές διαστάσεις της, άρα και τους πολιτικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς αποκλεισμούς της, έστω κι αν αυτοί είναι συγκαλυμμένοι πίσω από την «αορατότητα» των «κυβερνοναυτών» και την ιδεολογία του "global village".

Τα Riot Grr(r)ls χρησιμοποιούν το διαδίκτυο ως μέσο έκφρασης και επικοινωνίας, δημιουργώντας ιστοσελίδες και πίνακες ανταλλαγής μηνυμάτων (*online message boards*)¹ με ποικίλες θεματικές. Έτσι, ενώ η πολιτική του κινήματος είναι ενάντια στην προβολή των μέσων μαζικής επικοινωνίας, στο διαδίκτυο οι Riot φαίνεται να έχουν μια δυναμική παρουσία, καθώς είναι ένα μέσο που τους επιτρέπει να εκφράζονται και να δημιουργούν χωρίς τη μεσολάβηση και το «φιλτράρισμα»-λογοκρισία εκδοτών, χορηγών ή εταιριών παραγωγής μουσικής και αυτό είναι κάτι που συνάδει με τις αρχές του κινήματος, το "Do It Yourself".

Το διαδίκτυο, που αποτελεί σχετικά «νέα» τεχνολογία, δεν μπορεί να εννοηθεί ως «ουδέτερο μέσο επικοινωνίας», αλλά έχει αποκτήσει μια ιδεολογική χροιά που του έχει προσδώσει διάφορες εννοιολογήσεις και διάφορα μελλοντικά ουτοπικά ή δυστοπικά σενάρια, που παραπέμπουν σε κυβερνοπάνκ λογοτεχνία (*cyberpunk literature*). Το κυβερνοπάνκ, ως λογοτεχνικό είδος έχει κατεξοχήν πολιτικές διαστάσεις. Η πρώτη «εικόνα» που δίνει είναι η συρρίκνωση της δημόσιας σφαίρας και συνεχιζόμενη ιδιωτικοποίηση των περισσότερων πλευρών της ζωής. Εδώ οι άνθρωποι απομονώνονται όλο και περισσότερο και καθίσταται δύσκολο έως αδύνατο να συναφθούν άμεσες διαπροσωπικές σχέσεις, «πρόσωπο-με-πρόσωπο», αφού το σώμα, για τους συγγραφείς του κυβερνοπάνκ, είναι ένα λάθος, ένα «ατύχημα», έχει αποχωριστεί από το πνεύμα – δεχόμενοι την καρτεσιανή διάκριση – και είναι περισσότερο μηχανικό-τεχνητό παρά οργανικό (Featherstone and Burrows 1996 :261). Υπάρχουν και τάσεις προς αυτή τη νοοτροπία, κοντά στην ουτοπική προσέγγιση του Rheingold, που υποστηρίζουν ότι στο Διαδίκτυο τα σώματα δεν έχουν υλικότητα, καθώς «η εικόνα μιλά για τον εαυτό της» και το σώμα του «άλλου» αποτελεί και το πεδίο της αφήγησης και το πεδίο όπου θα αποδοθεί η υποκειμενικότητα.

Η τεχνολογία, λοιπόν, αποτελεί «ολικό γεγονός», αναπαριστά το σύνολο των καθημερινών δραστηριοτήτων μας και εξαπλώνεται σε βαθμό που να παρεισφύρει στον εξω-δικτυακό κόσμο και να υπερισχύει – σε κάποιες περιπτώσεις – αυτού (π.χ. έναντι των βιβλιοθηκών για αναζήτηση υλικού κλπ) (Σκαρπέλος 1999:58-65). Έτσι, οδηγούμαστε σε ένα διαφορετικό τρόπο θεώρησης των πραγμάτων, της καθημερινής

¹ Οι πίνακες ανταλλαγής μηνυμάτων (*online message boards*) είναι χώροι σε μια ιστοσελίδα, όπου εγγεγραμμένα (συνήθως) μέλη εκθέτουν τις απόψεις τους σχετικά με διάφορα θέματα που είτε ορίζει ο/η συντονιστής/συντονίστρια της ιστοσελίδας είτε κάποιο μέλος. Οι συζητήσεις δεν γίνονται σε πραγματικό χρόνο, έχουν περισσότερο τη μορφή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

ζωής, του κόσμου που μας περιβάλλει. Αυτή η διαδικασία δεν γίνεται αυτόματα, αλλά μεταφορικά και οντολογικά συντελείται σε πολλά επίπεδα και καθώς με την πάροδο του χρόνου παγιώνεται, επιφέρει αυτή την αλλαγή, προσφέροντας μια εναλλακτική πραγματικότητα. «Στον κυβερνοχώρο είναι πάντα νύχτα», καθώς οι χρήστες – συνήθως – δεν μπορούν να δουν ο ένας τον άλλο και αυτό τους απελευθερώνει, επειδή κρύβονται κάτω από τη «μάσκα» του κειμένου. Από όσο παρατήρησα, με την προσθήκη κάμερας στον υπολογιστή η επικοινωνία γίνεται πολύ πιο άμεση, καθώς υπάρχει και οπτική επαφή με το συνομιλητή, παρόλο που διαπίστωνα πως ένα ποσοστό χρηστών τη χρησιμοποιεί μόνο στην περίπτωση που γνωρίζει και εκτός διαδικτύου το άτομο με το οποίο συνομιλεί. Βασισμένος στη θέση ότι τα φύλα είναι κοινωνικά κατασκευασμένα, καθένας θα μπορούσε να πειραματιστεί προσπαθώντας να «εκτελέσει» το ρόλο ενός άλλου φύλου, υποδυόμενος ρόλους που απαιτούν «ανδρικότητα» ή «θηλυκότητα», αν και δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα καταφέρει να επιτελέσει «σωστά» τον ρόλο που επέλεξε. Σύμφωνα, βέβαια, με τη Judith Butler, το κοινωνικό πολιτισμικό φύλο δεν παρά άλλη μια «μεταμφίηση», είναι *drag*:

«και αν είναι μια απο-μίμηση που παράγει το ιδεώδες εκείνο που αποπειράται να προσεγγίσει, τότε το φύλο είναι μια παράσταση που παράγει την αυταπάτη ενός εσωτερικού φύλου ή μιας ουσίας ή ενός ψυχικού έμφυλου πυρήνα· παράγει στο δέρμα -μέσω της χειρονομίας, της κίνησης, του βηματισμού (αυτής της χορείας εκδηλώσεων σωματικής θεατρικότητας που κατανοείται ως παρουσίαση φύλου)- την αυταπάτη ενός εσωτερικού βάρθους»².

Με λίγα λόγια, η φυσικοποίηση των φύλων προκύπτει μέσα από έναν πολιτισμικό καταναγκασμό του να γίνονται έξεις (*hexis/habitus*)³, μέσα από την επανάληψη, εκμαθημένες συμπεριφορές που στερούνται πρωτοτύπου, έτσι ώστε να παγιώνονται ως θηλυκές ή αρσενικές μέσα στις οποίες τα υποκείμενα πρέπει να «επιτελούν» τη θηλυκότητα ή την αρσενικότητά τους (Butler Judith). Το μοντέλο αυτό ενέχει τέτοιες ασυνέχειες που επιτρέπει συμπεριφορές έξω από αυτό το μιμικό πρότυπο.

Κάποιοι θεωρητικοί εστιάζουν σε μια απελευθερωτική δυναμική του διαδικτύου σε αυτό το ζήτημα, ότι μπορεί κάποιος να λειτουργεί εκεί πέρα από έξεις και κανονιστικά πρότυπα, αφού «καταργούνται» κάποιες φυσικές διαστάσεις · νόημα έχει μόνον ο χρόνος και η «δυνητική» επικοινωνία. Για τις Riot το διαδίκτυο είναι

² Η αναφορά αυτή είναι από σημειώσεις μαθήματος της δρ. Αθανασίου Αθηνάς στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, κατά τη διάρκεια του ακ, έτους 2003-2004.

³ Πρβλ. Bourdieu P.,1977, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press.

επαναστατικό επικοινωνιακό μέσο, όπως θα φανεί και στο κεφάλαιο σχετικά με την ηθική του κινήματος, όπου κανείς/καμία δεν προτίθεται να «εξαφανίσει» το σώμα του/της και κοινή είναι η αντίληψη ότι το «έμφυλο πρόβλημα» είναι το ίδιο τόσο στον κυβερνοχώρο όσο και έξω από το διαδίκτυο. Το έμφυλο ζήτημα στον κυβερνοχώρο είναι αυτό που θέλει να τονίσει και η τάση των cybergrrrls, των γυναικών που ασχολούνται με το διαδίκτυο.

Κατά τον Michel de Certeau το ενδιαφέρον της ανθρωπολογίας που μελετά την κουλτούρα που διέπει τον κυβερνοχώρο είναι η έννοια και η χρήση του διαδικτύου ως τόπος που ορίζεται

«από την κυκλοφορία και τις διασταυρώσεις κινουμένων στοιχείων, καταστάσεων, κατευθύνσεων, ταχυτήτων και μεταβλητών χρόνου» (Αθανασίου 11⁴).

Ο A. Escobar (Escobar, A.1994:14), μέσα από την ανθρωπολογική του έρευνα στον κυβερνοχώρο, θέτει ερωτήματα σχετικά με τους λόγους και τις πρακτικές που διαμορφώνονται σε σχέση με τα πεδία προβληματισμού που προβάλλει ο κυβερνοχώρος· προβληματισμοί που αφορούν τις νέες μορφές κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας που ανακύπτουν από την έρευνα, αλλά και το πώς διαμορφώνονται οι καθιερωμένες ανθρωπολογικές έννοιες και μέθοδοι προκειμένου να μελετηθεί αυτός ο χώρος. Ωστόσο, το ενδιαφέρον της ανθρωπολογίας που μελετά την κουλτούρα του κυβερνοχώρου αναθεωρεί τις έννοιες του «τόπου» ή «μη-τόπου» του «ηλεκτρονικού οχυρού». Ο «μη τόπος», κατά τον Augé, είναι μια έννοια που ταιριάζει στη χρονική περίοδο της *νεωτερικότητας* (supermodernity) και προσπερνά την γεωγραφική διάσταση του χώρου, γιατί δεν μας ενδιαφέρει ως χώρος καθαυτός, αλλά οι χρήσεις του και οι πολιτισμικές πρακτικές που δίνουν ζωή στο χώρο αυτό (Augé 1995). Ο λόγος είναι για «έναν χώρο έξω από το χώρο» (ε.α. 113). Το ζήτημα που αφορά τον εθνογράφο σε αυτό το πεδίο είναι η πολιτική οικονομία της πληροφορίας, δηλαδή ο τρόπος που οι χρήστες προσλαμβάνουν και χρησιμοποιούν τις πληροφορίες και τι συνέπειες ή αντιφάσεις υπάρχουν μέσα σε ένα συνεχές (Fischer K.J.M. 1999). Με λίγα λόγια, η εστίαση βρίσκεται στην επικοινωνία των χρηστών. Το κατά πόσο ο χώρος επηρεάζει και με ποιόν τρόπο την επικοινωνία αυτή, την οπτική των χρηστών, αλλά και του εθνογράφου, θα φανεί στην πορεία.

⁴ Η αναφορά αυτή είναι από ανέκδοτο κείμενο της δρ. Αθανασίου Αθηνάς, που δόθηκε σε σημειώσεις μαθήματος.

Για να γίνει κατανοητή η πιο πάνω κατάσταση θα πρέπει να ενταχθεί μέσα στο πλαίσιο της εποχής της «μετα-νεωτερικότητας», εποχή που η Braidotti προσδιορίζει ως:

«η ιστορική κατάσταση των μεταβιομηχανικών κοινωνιών μετά την παρακμή των μοντέρνων ελπίδων και τρόπων (πρακτικών)» (Braidotti, 1996:2).

Το αστικό τοπίο έχει, πλέον, αλλάξει, έχει μια πιο «καθαρή» και ψυχρή μορφή, με κτίρια από μέταλλο και plexiglas, υλικά που επικαλύπτουν την αποσύνθεση του βιομηχανικού χώρου και αντανakλούν τον κόσμο, φτιάχνοντας μια ασπίδα για το «μέσα». Το διακριτό χαρακτηριστικό του μεταμοντερνισμού είναι η διεθνική φύση της οικονομίας στην εποχή της παρακμής του έθνους-κράτους, κάτι που σχετίζεται με την εθνική μίξη λόγω των μεταναστεύσεων, με αποτέλεσμα την υβριδοποίηση των εθνών. Ο ύστερος καπιταλισμός χαρακτηρίζεται, ακόμη, από την παρακμή της νόμιμης οικονομίας, την απουσία τελεολογικού σκοπού και την έλλειψη σύνδεσης της τεχνολογίας με τον πολιτισμό.

Ο τεχνολογικός παράγοντας είναι το πλέον σημαντικό σημείο, καθώς συνεπεκτείνεται και διαπλέκεται με το ανθρώπινο· ακόμη και η τέχνη είναι αλληλένδετη με την τεχνολογία στο μεταμοντέρνο πλαίσιο. Με αυτόν τον τρόπο, ο μεταμοντερνισμός αποτελεί το κατώφλι νέων και σημαντικών επανατοποθετήσεων της πολιτισμικής πρακτικής. Βασική προϋπόθεση για τη διάβαση αυτή αποτελεί η λησμόνηση της φαντασίας των πολλαπλών «επανασωματοποιήσεων» και η αποφυγή της νοσταλγίας για «παλιά και καλά» είδη εγγραμματοσύνης. Το διαδίκτυο παράγει ένα νέο είδος εγγραμματοσύνης, υβριδικό, καθώς στις ιστοσελίδες που αφορούν στην εργασία αυτή ο λόγος που παράγεται είναι μεν γραπτός, όμως έχει περισσότερο στοιχεία προφορικού λόγου, σε ό,τι αφορά στις λέξεις και στη σύνταξη. Στον τεχνολογικά διαμεσολαβημένο λόγο των riot ιστοσελίδων, πινάκων ανταλλαγής μηνυμάτων και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου συνάντησα αργκό, συντομογραφίες, αναγραμματισμένες και ανορθόγραφες λέξεις, αρκετές σχηματισμένες με τέτοιο τρόπο που και οπτικά ακόμη δήλωναν την έννοιά τους, μέσω της γραμματοσειράς και του χρώματός τους. Με αυτόν τον τρόπο, η τεχνολογία αποτελεί γλωσσικό καταλύτη στην επικοινωνία και αλληλόδραση των Riot Grr(r)ls και δημιουργεί νέες γλωσσικές και επικοινωνιακές συνθήκες.

Σχετικά με το ζήτημα της ανθρωπολογίας στο πεδίο της νεωτερικότητας, η Μπακαλάκη (2006: 260) υπογραμμίζει ότι η ανθρωπολογία η ίδια για τους

ανθρωπολόγους αποτελεί πάντα σύμβολο νεωτερικότητας και ότι η ενασχόλησή τους με νεωτερικά ζητήματα είναι μια πρακτική ένταξής τους στις «νεωτερικότητες» που μελετούν. Οι νέες τεχνολογίες στην Ελλάδα αποτελούν νεωτερικό πεδίο, όπως επίσης και η ανθρωπολογία για τις γυναίκες και τα φύλα. Λαμβάνοντας υπόψη τα – κατά Παπαταξιάρχη (ε.α.262) – ανθρωπολογικά στερεότυπα, η συνάντηση των δύο αυτών πεδίων αποτελεί – κατά τη γνώμη μου – κάτι περισσότερο από «γοητευτική»⁵, καθώς προτείνει νέες οπτικές θεωρήσεις και συνδέει τα δύο πεδία με πολύ παραγωγικό τρόπο. Για το λόγο αυτό επέλεξα να ασχοληθώ σε αυτή την εργασία με ένα ζήτημα που εμπλέκει την τεχνολογία και τις γυναίκες με διαδραστικό τρόπο.

Η δομή των κεφαλαίων της εργασίας αυτής έχει ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο, προσπαθώ να παρουσιάσω τον τρόπο συλλογής των δεδομένων που ακολούθησα, τις δυσκολίες που συνάντησα και τους προβληματισμούς που προέκυψαν σχετικά με την εμπειρία της εθνογραφίας στο διαδίκτυο. Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζω κάποιες θέσεις που έχουν υποστηριχθεί από διάφορους κοινωνικούς επιστήμονες και έχουν σχέση με τον ενσώματο εαυτό στο διαδίκτυο, το γυναικείο σώμα και την ταυτότητα υπό το πρίσμα φεμινιστικών οπτικών. Στη συνέχεια, προσπαθώ να παρουσιάσω τις Riot Grr(r)ls· τις απαρχές του κινήματος, τις ταυτότητες που οικειοποιούνται οι Riot Grr(r)ls, τη δράση τους, τον τρόπο που εκφράζονται καθώς και το πώς τα ΜΜΕ αντιλήφθηκαν το κίνημα αυτό. Έπειτα, γίνεται λόγος για Riot Boys/Bois/Guys ή Grr(r)ls, για άντρες φεμινιστές που εντάσσονται στο κίνημα των Riot Grr(r)ls. Σε αρκετά κεφάλαια, αλλά ιδιαίτερα σε αυτό, άντλησα πληροφορίες από θεματικές ενότητες του πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων και από ηλεκτρονική επικοινωνία με riot grr(r)ls και boys.

Το θέμα του τέταρτου κεφαλαίου είναι οι φεμινισμοί που προέκυψαν με την πάροδο του χρόνου. Εστιάζω στο λεγόμενο «Τρίτο κύμα φεμινισμού», που, σύμφωνα με αρκετές φεμινίστριες, αποτελεί μια σύγχρονη φεμινιστική τάση. Πηγές μου για το

⁵ Οι περισσότεροι Έλληνες ανθρωπολόγοι είδαν τις απαρχές της ανθρωπολογίας στην Ελλάδα ως την αρχή μιας καινοτομικής επιστήμης, ανατρεπτικής, δυναμικής και εντυπωσιακής, που ο Παπαταξιάρχης κατέληξε ότι δημιουργεί τρία στερεότυπα: αυτό που αντιτίθεται με τη λαογραφία, αυτό που θεωρεί την ανθρωπολογία συμπληρωματική της λαογραφίας, της ιστορίας και άλλων επιστημών, και εκείνο που αναπαριστά την ανθρωπολογία ως «ξελογιάστρα» (*seductress*), βλ. Παπαταξιάρχης 2002, «Ανθρωπολογία, ιστορία, λαογραφία: Συναντήσεις. Στο Moraitis School Foundation for the Study of Modern Greek Culture and General Education, *Το Παρόν του Παρελθόντος: Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, April 19-21, 2002, 65-75, Athens: Moraitis School Foundation for the Study of Modern Greek Culture and General Education.

ζήτημα αυτό, είναι άρθρα που βρίσκονται σε φεμινιστικές ιστοσελίδες, άρθρα ηλεκτρονικών βιβλιοθηκών και πάλι οι πίνακες ανταλλαγής μηνυμάτων. Το υποκεφάλαιο που ακολουθεί, πραγματεύεται την έννοια του «κυβερνοφεμινισμού», της συνάντησης, δηλαδή, του φεμινισμού και της τεχνολογίας του διαδικτύου και προετοιμάζει τον αναγνώστη για το εθνογραφικό παράδειγμα, τις riot grr(r)ls όπως παρουσιάζονται στο διαδίκτυο και όπως εγώ μπόρεσα να κατανοήσω τις διαδικτυακές τους επιτελέσεις.

Στο κεφάλαιο 6.0 αναφέρομαι στην ηθική που διέπει το κίνημα, που δεν διαφέρει από την πανκ ηθική, το “Do It Yourself” (Κάντο Μόνος/η Σου). Αναφέρω ενδεικτικά κάποιες προτροπές της ηθικής αυτής, τις οποίες βρήκα σε μια γνωστή riot ιστοσελίδα και προσπαθώ να δείξω με ποιο τρόπο το διαδίκτυο ταιριάζει σε αυτή την ιδεολογία. Ακολουθεί μια συζήτηση για τις απόψεις που έχουν διάφορα Riot Grr(r)ls σχετικά με την εξέλιξη του κινήματος και με θέσεις άλλων ανθρώπων για τις γυναίκες, που προκαλούν την αντίδραση των Riot. Έτσι, το κεφάλαιο 7.0 εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους εκφράζουν τις απόψεις τους οι Riot Grr(r)ls: μέσα από τραγούδια, φεστιβάλ, ηλεκτρονικά ή μη περιοδικά, μέσα από άρθρα σε ιστοσελίδες, ή ηλεκτρονικές συζητήσεις. Γι’ αυτό το λόγο, στο επόμενο κεφάλαιο αναφέρομαι σε κάποιες ιστοσελίδες που συνδέονται με τις Riot, αναφέρω χαρακτηριστικές δηλώσεις, προσπαθώντας να δώσω στον αναγνώστη μια εικόνα για το τι άλλο υπάρχει στο διαδίκτυο σχετικά με αυτό το κίνημα. Πέρα από αυτό, όμως, έκρινα απαραίτητο να αναφερθώ και σε άλλες φωνές, παράλληλες ή αντίθετες με το κίνημα των Riot Grr(r)ls, που εκφράζουν διάφορες φεμινιστικές τάσεις, όπως το κίνημα “Girl Power”, των “Girlies” και των “Cybergirls”.

Τέλος, συνδυάζοντας την εθνογραφική μου προσπάθεια με τις δικές τους θέσεις, όπως αποτυπώνονταν σε ιστοσελίδες και ηλεκτρονικές συζητήσεις, με όσα στοιχεία φεμινιστικών θεωριών μπόρεσα να κατανοήσω και την εντύπωση που προκάλεσε σε μένα αυτή η παρουσίαση των Riot, καταλήγω σε κάποιες θέσεις που αφορούν τόσο στην εθνογραφία στο διαδίκτυο, όσο στη σχέση γυναικών και τεχνολογίας. Πιθανώς, η αντίληψή μου σχετικά με το θέμα των Riot Grr(r)ls να είναι περιορισμένη, καθώς στη χώρα μου το κίνημα αυτό είναι σχεδόν άγνωστο και δεν ήμουν παρούσα σε κάποιο riot φεστιβάλ, όμως προσπάθησα μέσα από την εικονική περιήγηση να μπω στον κόσμο των Riot Grr(r)ls και να παρουσιάσω έστω και μια μικρή εικόνα των προβληματισμών τους.

1.1 ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Τα εργαλεία στα οποία βασίστηκα προκειμένου να συλλέξω τα δεδομένα που χρειάστηκαν για την ανάλυση ήταν τα βασικά εθνογραφικά εργαλεία της ανθρωπολογίας. Πιστεύω ότι η ιδιαιτερότητα του διαδικτύου ως εθνογραφικός τόπος, σε σύγκριση με την εθνογραφία σε κάποιο φυσικό χώρο, έχει να κάνει με την υποκειμενική αίσθηση που δημιουργεί στον καθέναν ένας χώρος που ενέχει τόσο συμπυκνωμένη πληροφορία, αλλά πολύ περισσότερο το μη γεωγραφικά προσδιορισίμο και μη από πεδίο. Όπως σε κάθε εθνογραφική περίπτωση, έτσι και στην εθνογραφία στο διαδίκτυο, ο εκάστοτε ερευνητής ασχολείται με δρώντα υποκείμενα. Εκείνο που αλλάζει δεν είναι τα εθνογραφικά εργαλεία, αλλά ο τρόπος που θα προσαρμοστούν στο νέο περιβάλλον. Η επιτόπια έρευνα διενεργείται σε εικονικό περιβάλλον, αντί για φυσικό, χωρίς αυτό να στερεί τη δυνατότητα των ιστοσελίδων να παρέχουν τις απαραίτητες για την έρευνα πληροφορίες. Εξάλλου, η α- γεωγραφικότητα του διαδικτύου μου παρείχε τη δυνατότητα περιήγησης στο "global village" και μπόρεσα να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο ζήτημα και να διενεργήσω έρευνα, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν οργανωμένες Riot στην Ελλάδα.

Μία δυσκολία που συνάντησα κατά την αποτύπωση της εθνογραφικής εμπειρίας σε γραπτό λόγο ήταν εκείνη της καταγραφής της διαδραστικότητας των ατόμων σε έναν τέτοιο τόπο. Η μεγαλύτερη δυσκολία ήταν εκείνη της καταγραφής του ίδιου του περιβάλλοντος, καθώς δεν είναι κάτι το ίδιο εύκολα αντιληπτό με έναν «φυσικό χώρο». Από την άλλη, ένα διαδικτυακό περιβάλλον ίσως σε κάποια σημεία να αποτελεί πολύ πιο ευανάγνωστο «κείμενο» από έναν φυσικό χώρο, καθώς «μιλά» από μόνο του, μέσα από τη δημιουργικότητα των ανθρώπων που το έφτιαξαν και αλληλεπιδρούν μέσα σε αυτό. Κατά τη γνώμη μου, το δικτυακό περιβάλλον κάθε ιστοτόπου αποτελεί μέρος της επιτελεστικότητας, δηλωτικό των θέσεων που το διατρέχουν. Ακόμη και πριν να φτάσουμε στις προφορικές ή γραπτές αφηγήσεις των υποκειμένων, τα χρώματα των ιστοσελίδων, οι μουσικές, οι συνδέσεις -«συμμαχίες» τους με ιστοσελίδες άλλων ομάδων, γενικότερα, το κλίμα κάθε περιβάλλοντος είναι πολιτικό και διαδραστικό· εξελίσσεται, αλλάζει. Δεν είναι τυχαίο ότι άλλοι ιστότοποι γίνονται πιο «διάσημοι» καθώς τους επισκέπτονται όλο και περισσότεροι χρήστες, άλλοι συγχωνεύονται σε άλλους και άλλοι χάνονται. Με αυτόν τον τρόπο έχουν «ζωή», εφόσον είναι και πάλι τα δρώντα

υποκείμενα που τους συγκροτούν. Έτσι, μπορεί να γίνει καλύτερα αντιληπτό μέσα από την περιήγηση παρά από την περιγραφή.

Η δικτυακή επιτόπια έρευνα είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα και έχει εγείρει αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητά της, εξαιτίας της δυσκολίας εξακρίβωσης «κοινωνικών δεικτών», όπως το φύλο, η ηλικία, αλλά και η ροή του λόγου, τα συναισθήματα (Hine 2000 14-17). Ωστόσο, στο πεδίο δεν διέκρινα αυτή τη δυσκολία, καθώς οι περισσότεροι/ες ενδιαφέρονται να διευκρινίσουν το φύλο και τις απόψεις τους και είναι ιδιαίτερα εκφραστικοί/ες μέσα από φωτογραφίες και χρήση emoticons⁶. Σε αυτόν τον τομέα, λοιπόν, όχι μόνο δε θεωρώ τη δικτυακή αλληλόδραση φτωχότερη από την εξωδικτυακή, αλλά το αντίθετο, αφού η ιδεολογία των Riot και στο διαδίκτυο τάσσεται υπέρ της υπερέκθεσης του εαυτού..

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα, διενεργήθηκε επιτόπια έρευνα διάρκειας 11 μηνών, προσαρμοσμένη στα δεδομένα του τόπου ή «μη-τόπου» που ονομάζεται κυβερνοχώρος, ή διαδίκτυο ή κοινώς, internet, σε σχετικούς ιστότοπους και στη συνέχεια συνεντεύξεις, μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας και πινάκων ανταλλαγής μηνυμάτων (online message boards) riot ιστοσελίδων.

Αρχικά περιηγήθηκα σε ιστοσελίδες σχετικές με φεμινισμό και τεχνολογία. Παρατήρησα κάθε ιστοσελίδα και ως οπτικό σύνολο και ως περιεχόμενο, καθώς αποτελούσαν το εθνογραφικό μου πεδίο. Έτσι, έχουν σημασία τα χρώματα που επιλέγει κάθε «οικοδεσπότης», οι λέξεις που επιλέγει να χρησιμοποιήσει, έτσι ώστε να εισάγει τους «επισκέπτες» στον δικτυακό του τόπο. Εκτύπωσα ιστοσελίδες που – κατά την προσωπική μου άποψη – ήταν χαρακτηριστικές του Riot κινήματος.

Ασχολήθηκα συστηματικά με έναν συγκεκριμένο πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων, στον οποίο έγινα μέλος, καθώς είναι παγκόσμιος και πιο ενημερωμένος από άλλους που βρήκα και ένα βασικό κομμάτι της εθνογραφικής έρευνας βασιζόταν στη μελέτη του. Έκρινα σωστό να ενημερώσω τη διαχειρίστρια του πίνακα, την G., για ποιο ακριβώς λόγο ενδιαφέρομαι να γίνω μέλος του πίνακα και η αντιμετώπιση ήταν θετική τόσο από τη διαχειρίστρια, όσο και από τα μέλη του πίνακα. Πέραν του ερωτηματολογίου που έστειλα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στη G., πρότεινα και κάποιες ερωτήσεις ως θεματικά πεδία, τα οποία κάποια έθεσε εκείνη και κάποια εγώ.

⁶ Τα emoticons είναι σύμβολα ευρείας διάδοσης στις γραπτές επικοινωνίες μέσω υπολογιστών και κινητών τηλεφώνων, αποτελούμενα από σημεία στίξης, γράμματα και αριθμούς προκειμένου να εκφράσουν συναισθήματα.

άλλα είχαν ανταπόκριση από τους χρήστες του πίνακα και άλλα όχι. Το πρόβλημα που προέκυψε από αυτή μου την επιλογή, είναι εκείνο του χρόνου. Ενώ, λοιπόν, διατυπώνονταν ενδιαφέροντα θέματα προς συζήτηση, δεν ασχολούνταν όλοι με αυτά, πολλές φορές περνούσε και ένας μήνας χωρίς να σχολιαστεί από κάποιον και, σε γενικές γραμμές, προκειμένου να αναπτυχθεί και να ολοκληρωθεί μια συζήτηση ανάμεσα στα μέλη, απαιτούνταν χρόνος, καθώς οι πίνακες ανταλλαγής μηνυμάτων δεν είναι τόσο άμεσοι όσο είναι, για παράδειγμα, μια συζήτηση σε ένα chatroom⁷. Ο λόγος που εστίασα σε πίνακα και όχι σε κάποιο chatroom είναι επειδή οι πίνακες παρέχουν μεγάλη ποικιλία θεματικών ενοτήτων. Ο συγκεκριμένος πίνακας είναι εξειδικευμένος σε φεμινιστικές προβληματικές: στο σύνολό του αντικατοπτρίζει την εξέλιξη του κινήματος των Riot Grrrl(r)ls.

Κράτησα ημερολόγιο, όπου κατέγραψα την παρουσίαση του κινήματος, γενικά μέσα από διάφορες ιστοσελίδες και εφημερίδες, αλλά και ειδικά, μέσα από αυτοπαρουσιάσεις μεμονωμένων riot grrrl ή συγκροτημάτων, σε προσωπικές ή συλλογικές ιστοσελίδες. Παράλληλα, έφτιαξα ένα αρχείο με τις σελίδες που εκτύπωσα από τις συζητήσεις του πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων, που πίστευα ότι έδιναν απαντήσεις στα ερωτήματα τα οποία αποτέλεσαν τους άξονες της εργασίας μου. Τέλος, χρησιμοποίησα βιβλιογραφία σχετικά με φεμινισμό, τη σεξουαλικότητα, τον κυβερνοφεμινισμό, την ανθρωπολογία και εθνογραφία στο διαδίκτυο, που βρήκα σε συμβατικές και ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες· πρόκειται για συλλογικούς τόμους ή μονογραφίες για την κουλτούρα του διαδικτύου και τη διάδραση χρήστη-διαδικτύου, με περισσότερη έμφαση στην έμφυλη διάσταση.

⁷ Τα chatrooms είναι ιστότοποι που παρέχουν ηλεκτρονικά περιβάλλοντα διαλόγων, όπου οι χρήστες επικοινωνούν συνήθως γραπτά ή προφορικά αν διαθέτουν μικρόφωνα σε πραγματικό χρόνο.

2.0. ΘΕΣΕΙΣ – ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Πριν φτάσουμε στην έμφυλη διάσταση του θέματος, ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που προκύπτουν είναι πού βρίσκεται ο ενσώματος εαυτός και πώς επηρεάζεται από αυτή την τεχνολογική έξαρση. Το σώμα, σε θεωρητικό επίπεδο, γίνεται τόπος πολιτικής και πολιτισμικής διαμάχης, όπου εγγράφονται φυλετικά και ταξικά χαρακτηριστικά. Έτσι «τα σώματα δεν γεννιούνται, αλλά γίνονται» (Haraway D. 1993:373). Τελικά, πού υπάρχουν το σώμα και τα φύλα στο χώρο της μεταμοντερνικότητας; Η Balsamo συζητώντας το θέμα του «ανθρωπόμορφου σώματος» σε συνάρτηση με τον «ασώματο» χώρο του διαδικτύου θέτει το ζήτημα της ταυτότητας και του σώματος. Αν η εικονική πραγματικότητα συμβάλλει στη δημιουργία νέων ταυτοτήτων, αποδεσμευμένων από την σωματική τους υπόσταση τότε βρίσκεται, τελικά, το σώμα στον κυβερνοχώρο; Η A. R. Stone απαντά λέγοντας πως οι ίδιες σωματικές και φυλετικές συμπεριφορές που υπάρχουν γενικά, αναπαράγονται και στον κυβερνοχώρο. Ειδικά εκεί, που η υλικότητα του σώματος αμφισβητήθηκε, νέες θεωρητικές τάσεις υποστηρίζουν ότι πραγματικά βιώνεται σαν «φυσικό», μέσα από έναν νέο κοινωνικό χώρο, σε μια εικονική πραγματικότητα (Kenedy 2000:469-476). Αυτό που βλέπουμε δεν είναι το τέλος του σώματος, αλλά το πέρας ενός είδος σώματος και η απαρχή ενός άλλου είδους, το οποίο δεν ταυτίζεται οπωσδήποτε με την τόσο τεχνολογικά φορτισμένη, υβριδική έννοια του cyborg (cybernetic organism, μείξη ζώντος οργανισμού με μηχανή⁸), εφόσον εστιάζοντας σε αυτά τα χαρακτηριστικά παραβλέπεται η απτή ύπαρξη του σώματος (Shaw 2003:47 – 50).

Στο άρθρο του Αποκωδικοποιώντας τη γλώσσα της μαρκέτας: ομοσεξουαλικότητα και εμπορεύσιμη αρσενικότητα⁹, ο Κ. Κανάκης κάνει λόγο για σώμα στο διαδίκτυο και μάλιστα για εμπορεύσιμο σώμα, μέσα από το λόγο που παράγεται γι' αυτό. Η σεξουαλική επιθυμία εκφράζεται μέσα από τις αυτοπαρουσιάσεις ανδρών στο διαδίκτυο και σχηματίζεται εικονικά και στο φαντασιακό χρηστών ένα επιθυμητό σώμα προς εννοκίαση, αυτό των *escorts*¹⁰. Η γλώσσα, σε σχέση με το φύλο είναι σχέση που

⁸ Βλ. Haraway, D. 2000. "A Cyborg's Manifesto" στο Barbara M. Kenedy, *The Cyberculture's Reader*, εκδ. Routledge, σ.σ. 291 – 319.

⁹ Το άρθρο αυτό παρουσιάστηκε το Δεκέμβριο του 2005 στο Συνέδριο που διοργάνωσε το τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, «Φύλο, Χρήμα και Ανταλλαγή».

¹⁰ Οι *escorts* ή *rentboys* είναι άνδρες που παρέχουν σεξουαλικές υπηρεσίες σε άλλους άνδρες και στο συγκεκριμένο άρθρο εξετάζεται ο τρόπος που παρουσιάζονται στο διαδίκτυο.

διαμεσολαβείται από τους διάφορους κοινωνικούς ενδείκτες (ε.α. σελ.3). Έτσι και στην περίπτωση της εικόνας που παρουσιάζουν οι Riot Grrls στο διαδίκτυο, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικοί παράμετροι καθώς και τα στερεότυπα και οι ιδέες που θέλουν οι ίδιες να προβάλλουν και πολύ περισσότερο η παράμετρος της ειρωνείας και αντίδρασης/πρόκλησης που χαρακτηρίζει πολλές πρακτικές τους.

Στις ιστοσελίδες και στους ηλεκτρονικούς χώρους συζητήσεων το σώμα είναι παρόν, μέσα από φωτογραφίες¹¹ διάφορων Riot ανά τον κόσμο (σε αντίθεση με τα Guerilla Girls¹² που καλύπτουν τα πρόσωπά τους επειδή εστιάζουν στη συλλογικότητα), αλλά πολύ περισσότερο, μέσα από τις συζητήσεις τους και τα θέματα που τις απασχολούν. Πίσω από τους κεντρικούς τους άξονες κρύβονται οι έμφυλες προβληματικές ζητήματα κοινωνικής κατασκευής του «φύλου», της «ταυτότητας»¹³ του σώματος ως ύλη όπου εγγράφονται αυτά τα προβλήματα. Η Kate Mc Carthy στο άρθρο της "Not Pretty Girls?: Sexuality, Spirituality and Gender Construction in Rock Music" (2006) συνδυάζοντας την έκφραση της φεμινιστικής ιδεολογίας του "Τρίτου Κύματος" μέσα από τη μουσική με τη φεμινιστική θεολογία, επιδιώκει να συνδέσει τα κομμάτια του παζλ που φτιάχνουν την εικόνα του σύγχρονου φεμινισμού, με κύριους άξονες το σώμα και τη μουσική, που αποτελούν βασικά σημεία της επιτελεστικότητας των Riot. Η σύγχρονη γυναικεία ροκ μουσική δίνει φωνή στα δύο πιο φλέγοντα ζητήματα της φεμινιστικής προβληματικής, κατά την Kate Mc Carthy (ε.α.) : στην αλληλεπίδραση της φεμινιστικής θεωρίας περί κοινωνικής κατασκευής των γυναικείων σωμάτων με την άποψη της φεμινιστικής θεολογίας σχετικά με την ενσώματη εμπειρία ως πηγή ιερού νοήματος και δύναμης. Η μουσική, λοιπόν, εκφράζει την «πνευματικότητα» του τρίτου φεμινιστικού κινήματος.

Η συζήτηση για το γυναικείο σώμα δεν είναι κάτι νέο στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και πόσο μάλλον στο φεμινιστικό χώρο. Είναι ένα αντιφατικό σώμα που ρέπει από την ιερότητα και πλήρη ασεξουαλικότητα (Παρθένος Μαρία) έως την υπερσεξουαλικότητα, και τη μιαιρότητα (ε.α.). Πότε εύθραυστο, πότε επικίνδυνο, είναι ο

¹¹ Σχετικά με τις φωτογραφίες Riot Grrls παρατήρησα ότι υπήρχαν φωτογραφίες με παραμορφωμένα ή καλυμμένα πρόσωπα, αλλά σε γενικές γραμμές δεν παρατήρησα φόβο έκθεσης του εαυτού, μάλλον το αντίθετο, καθώς αρκετά μέλη αναφέρουν και την ταχυδρομική τους διεύθυνση.

¹² Οι Guerilla Girls είναι ένα φεμινιστικό ακτιβιστικό κίνημα με έντονη πολιτική δράση, που στις διαδηλώσεις οι οπαδοί του εμφανίζονται φορώντας μάσκες γορίλλα στα πρόσωπά τους.

¹³ Η χρήση των εισαγωγικών γίνεται επειδή αναφέρομαι στο «φύλο» και στην «ταυτότητα» ως αναλυτικές κατηγορίες.

τόπος όπου υλοποιείται η ανδρική κυριαρχία, με κατεξοχήν διακύβευμα τη σεξουαλικότητά του και ίσως εδώ κρύβεται η απέχθεια των κλασικών φεμινιστριών για την έκφραση της «θηλυκότητας» μέσα από «γυναικεία» ρούχα, μακιγιάζ και «χαριτωμένα» αξεσουάρ. Εκείνο που προβάλλεται είναι μια σκληροπυρηνική σεξουαλικότητα που διεκδικούν οι γυναίκες όχι ως παθητικές σύντροφοι, αλλά ως γυναίκες με ενεργή επιθυμία, που σε καμία περίπτωση δεν παραπέμπει στην κοινωνικά επιβεβλημένη ετεροφυλοφιλική επιθυμία, «κατάλληλη για «κυρίες».

3.1. RIOT GRR(R)LS :ΑΠΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Η ιστορία των riot grr(r)ls ξεκινά στις αρχές της δεκαετίας του '90, σχεδόν παράλληλα με το κίνημα queercore¹⁴, δηλωτικό της έναρξης μιας «ανησυχίας, αναστάτωσης (*trouble*) και εν τέλει αποδιάρθρωσης, αποδόμησης των κανονιστικών σεξουαλικών κατηγοριοποιήσεων» (Γιαννακόπουλος 2006:14). Χαρακτηρίζοντας κάποιος τον εαυτό του ως queer οικειοποιείται την κατηγοριοποίηση του «εκκεντρικού σεξουαλικά», του «παράξενου». Η έννοια αυτή είναι παράλληλη με την ηθική των Riot Grrrls, αφού η εστίαση βρίσκεται στη διαφοροποίηση, όπως θα φανεί πιο κάτω. Σύμφωνα με την εφημερίδα Guardian ("*Return of the riot grrrls*" δημοσίευμα στις 13/2/2001¹⁵), πρόκειται για ένα κίνημα κοριτσιών που έπαιζαν και άκουγαν «σκληρή και ανατρεπτική μουσική», επιδιώκοντας να δημιουργήσουν ένα δικό τους εναλλακτικό και αναρχικό στυλ γυναίκας. Σε ό,τι αφορά την πολιτική τους δράση, οι Riots σηματοδοτούν παράλληλα με την απαρχή ενός νέου είδους μουσικής και τον ακτιβισμό του τρίτου φεμινιστικού κινήματος.

Το καλοκαίρι του 1991, στην πόλη Olympia της Washington, με αφορμή τη δημοσίευση του βιβλίου "*The Beauty Myth*" της Naomi Wolf, γυναίκες του τοπικού πανεπιστημίου και όχι μόνο, συγκεντρώθηκαν για να συζητήσουν για μουσική και φεμινισμό. Μέσα από τις συζητήσεις τους προέκυψαν κοινοί προβληματισμοί, στάσεις ζωής και πολλές κοινές εμπειρίες κακοποίησης. Αυτά κατεγράφησαν, φωτοτυπήθηκαν

¹⁴ Πρόκειται για πολιτιστικό και κοινωνικό κίνημα, που εκφράζει τη δυσαρέσκειά του με την κοινωνία γενικά και την απάρνηση της γενικής αντίληψης και έκφρασης των κυρίαρχων gay και λεσβιακών κοινοτήτων ειδικά, προωθώντας τη δική του κουλτούρα μέσα από περιοδικά, μουσική, λογοτεχνία, κινηματογράφο, τέχνη. Έχει σαφείς επιρροές από το γενικότερο κλίμα της όψιμης πανκ, καθώς η εμφάνιση πολλών μουσικών άφηνε αμφιβολίες για το φύλο τους και αρκετοί δεν έκρυβαν τη σεξουαλικότητά τους. Το 1979 μέλη του συγκροτήματος "Nervous Gender" δήλωσαν στον Τύπο ότι "ο κόσμος νομίζει ότι είμαστε παράξενοι (*weird*) επειδή είμαστε *queer*". Γενικότερα, η πανκ κοινότητα είναι πιο δεκτική στις διάφορες σεξουαλικότητες και το εξέφραζε και μέσα από τη μουσική και τις πράξεις τους, και, έτσι, αρκετοί/ες *queer* υιοθετούν στοιχεία τους στο ντύσιμό τους. Επιπλέον, υιοθέτησαν το *Do It Yourself* από τους πανκ ως τρόπο ζωής. Η *queer* και πανκ κουλτούρα επηρέασε και σκηνοθέτες κατά τη δεκαετία του '90, όπως τον Andy Warhol, τον Scott Treleaven, τη Vivienne Dick κ.ά. να ασχοληθούν περισσότερο με την *queer* κουλτούρα που κάθε άλλο παρά την αποδοχή του κόσμου αποζητούσε τότε ([www.queercore Information From Answers_com.htm](http://www.queercoreinformation.com/Answers_com.htm)). Με λίγα λόγια, «οι *queer* αμφισβητούν τη διάκριση «ομοφυλόφιλη μειοψηφία-ετεροφυλόφιλη πλειοψηφία», τάσσονται εναντίον της ετεροφυλόφιλης κανονικότητας. *Queer* μπορεί να είναι κι ένας *bi*, κι ένας *transsexual*, κι ένας αντισυμβατικός ετεροφυλόφιλος» βλ. <http://www.10percent.gr/issues/200508/04.html> «Τίποτα δεν είναι φυσικό», συνέντευξη του Κ. Γιαννακόπουλου στο περιοδικό *10%*.

¹⁵ <http://www.guardian.co.uk/women/story/0,,437200,00.html>

και με αυτόν τον τρόπο προέκυψε το πρώτο περιοδικό/“zine”¹⁶. Και στα περιοδικά, αλλά και στις περισσότερες ιστοσελίδες δηλώνεται ότι το ζήτημα δεν είναι η απόδειξη ανωτερότητας των γυναικών, αλλά ισότητας των δύο φύλων, όπως θα φανεί από συνεντεύξεις και αποσπάσματα συζητήσεων ενός online message board. Οι γυναίκες αυτές διακήρυτταν ότι δεν μπορούν πλέον να υποστούν να τους υποδεικνύουν οι άνδρες τι πρέπει να κάνουν και ότι το πιο σημαντικό τους στοιχείο «βρίσκεται στο μυαλό και την καρδιά τους και όχι ανάμεσα στα πόδια τους».¹⁷ Έτσι, το μήνυμα που έχουν να μεταδώσουν και στις υπόλοιπες γυναίκες του κόσμου είναι “Riot, riot, riot”, «ανταρσία, ανταρσία, ανταρσία», ενάντια σε όσα/ους υποβιβάζουν τη γυναίκα. Η πεποίθηση των Riot είναι ότι οι γυναίκες διαθέτουν επαναστατική δύναμη ικανή να αλλάξει τον κόσμο.

Αρχικό στόχο των Riot Grrrls αποτελούσε η δημιουργία χώρου για τις γυναίκες στη ροκ σκηνή, αφού η πλειοψηφία τις θεωρούσε μάλλον “groupies”¹⁸, παρά μουσικούς. Η πλειοψηφία των Riot παραδέχεται ότι ακόμη υπάρχουν groupies και τις θεωρούν αξιολύπητα ανασφαλείς. Πρωτοπόρα συγκροτήματα που «θέσπισαν» την ιδεολογία των riot grrls μέσα από τα τραγούδια τους ήταν οι Bikini Kill και οι Bratmobile. Όταν πρωτοεμφανίστηκε το κίνημα των Riot Grrl στην Αμερική το 1991, η πρόθεσή του ήταν να αποκαταστήσει την ισορροπία των έμφυλων δυναμικών, μέσω της υποκουλτούρας της πανκ ροκ, χρησιμοποιώντας ως συνθήματα τις λέξεις “rape” («βιασμός») και “slut” («τσούλα»), γραμμένες με μαύρους μαρκαδόρους επάνω σε εκτιθέμενα μέρη του σώματός τους. Σημαντική πτυχή έκφρασης του κινήματος αποτέλεσαν ηλεκτρονικά και μη περιοδικά, συναντήσεις και σόου «μόνο για γυναίκες».

Το κίνημα αυτό δεν έτυχε ιδιαίτερης δημοσιότητας, πλην κάποιων αναφορών σε μουσικά περιοδικά, χωρίς ιδιαίτερη αναγνώριση των μουσικών τους απόψεων, καθώς και των απόψεών τους σχετικά με τη θέση των γυναικών στην κοινωνία. Ωστόσο, κάποια χρόνια αργότερα με την εμφάνιση δυναμικών γυναικείων συγκροτημάτων εναλλακτικής ροκ, σκληροπυρηνικής πανκ, ηλεκτρονικής και pop μουσικής, ανακύπτει έντονη η επιδίωξη να σπάσουν τα στερεότυπα που υπάρχουν για τις γυναίκες. Οι Riot έχουν συνεισφέρει σημαντικά στην κατάρριψη των φραγμάτων κυρίως στη μουσική

¹⁶ zine<fanzine: μικρής σκάλας περιοδικά, ανεξάρτητων εκδόσεων, πολλές φορές είναι χειροποίητα και φωτοτυπημένα.

¹⁷ www.hot-topic.org/riotgrrrl/index.php?id=11

¹⁸ Ο όρος “groupie” αναφέρεται σε «κορίτσι που συνοδεύει και πλαγιάζει με ολόκληρο μουσικό συγκρότημα» σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια Wikipedia (<http://en.wikipedia.org/wiki/Groupie>).

βιομηχανία, νομιμοποιώντας την επιθυμία των γυναικών να έχουν χώρο εκεί που αρχικά ήταν «ανδροκρατούμενος τόπος», προκειμένου να εκφραστούν καλλιτεχνικά, είτε γνώριζαν μουσική, είτε όχι. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργήθηκε μια κουλτούρα «φιλική προς τις γυναίκες», με νέα γλώσσα, ανεπίσημη και δυναμική, που ταίριαζε στη φεμινιστική διαλεκτική και που βρήκε το δικό της χώρο στην κυρίαρχη κουλτούρα. Βασικό σημείο είναι η προώθηση της γυναικείας έκφρασης μέσω μικρών περιοδικών.

Αυτά τα νέα γυναικεία συγκροτήματα αποτελούνται από «θυμωμένες γυναίκες»/«σκύλες» (“bitches”) που τραγουδούν ροκ, πανκ ή και ποπ, όπως η Alanis Morissette συνδυάζοντας άγρια λυρικά, με σεξουαλικές αναφορές, και πιο «εύπεπτη», σε στυλ μπαλάντας στη συγκεκριμένη περίπτωση, μουσική, σε σύγκριση με την πιο άγρια, πανκ μουσική των Bikini Kill ή των Bratmobile. Έτσι, χαράσσεται ο δρόμος για μια γενιά γυναικών επιτελεστριών (performers), που μέσα από τη μουσική τους εκφράζουν τις έμφυλες εμπειρίες τους. Η Lisa Soccio μέσα από το άρθρο της στο ηλεκτρονικό περιοδικό *Invisible Culture* συνδέει το σύνθημα των πρώτων Riot συγκροτημάτων, το “revolution girl-style now” με την άνθιση των συνειδητά «εναλλακτικών» γυναικείων συγκροτημάτων (Soccio Lisa, 1999:1).

Ποιά η εξωτερική εμφάνιση μιας Riot Girl;¹⁹ Μια τυπική εκδοχή είναι τσαλακωμένα *vintage*²⁰ φορέματα, κοντά βαμμένα μαλλιά, φωτεινά κραγιόν και βαριές μπότες, χωρίς, βέβαια, να είναι η μόνη. Δεν υπάρχουν περιορισμοί και βασικό κανόνα αποτελεί το να αισθάνονται άνετα και να εκφράζονται και μέσα από την εξωτερική τους εμφάνιση, σύμφωνα με όσα δηλώνουν οι ίδιες. Είναι, όμως, συζητήσιμο το κατά πόσο αυτή η επιλογή έχει κριτήριο την άνεση, ή με την αίσθηση. Οι Riot μάχονται τα καλούπια της εκάστοτε μόδας και δημιουργούν καρικατούρες θηλυκότητας. Μοιάζει περισσότερο να αναπαριστούν παρά να απορρίπτουν αρχετυπικές εικόνες θηλυκότητας, ενέχοντας την αντίφαση και την ανατρεπτικότητα. Το ζήτημα είναι να εγκιβωτιστεί η θηλυκότητα και η σεξουαλικότητα μέσα σε μια *ειρωνική*²¹ δυναμική.

¹⁹ Videoclips διάφορων Riot συγκροτημάτων είναι διαθέσιμα στην ιστοσελίδα <http://www.youtube.com/watch?v=R210Qb7DP7Y>

²⁰ Το *vintage* παραπέμπει σε είδος που έχει ή απέκτησε υψηλή ποιότητα/αξία, ανήκει ή παραπέμπει σε παλιότερη εποχή (πεπαλαιωμένα αντικείμενα) και είναι διαχρονικό.

²¹ Για τις ειρωνικές πολιτικές των Riot βλ. σελ. 27, 31, 39, 42.

3.2. RIOT BOYS/BOIS/GUYS Η ΚΑΙ RIOT GRRRLS: RIOT ΑΝΑΡΕΣ.

Παρόλο το θυμό που εκφράζουν οι riot grrrls (grrr), βασική διευκρίνιση σε όλες τις σχετικές ιστοσελίδες είναι ότι δεν πρόκειται για κίνημα ενάντια στους άντρες, αντίθετα διακηρύττει την αγάπη (“grrrl love”) και το ανοιχτό πνεύμα· οι riot είναι ανοιχτοί/ες προς όλους, ανεξάρτητα από το φύλο, το χρώμα, τη σεξουαλικότητα, την εθνικότητα. Σύμφωνα και με τη Sofia Klatzker (1998, <http://eamusic.dartmouth.edu/~wowem/electronmedia/mish/riot-grrrl.html>), το κίνημα δεν αφορά μόνο γυναίκες, αλλά και άνδρες (σε άλλες ιστοσελίδες γίνεται λόγος για “riot boys/bois/guys”) που μάχονται ενάντια στο σεξισμό και τις έμφυλες ανισότητες.

Σε έναν πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων παρακολούθησα μια συζήτηση σχετικά με το αν υπάρχουν φεμινιστές, ή ακόμη αν οι μόνοι άντρες που θα μπορούσαν να είναι φεμινιστές είναι ομοφυλόφιλοι ή, γενικά, *queer*²². Πιο συγκεκριμένα, το θέμα συζήτησης είχε ως τίτλο "To Riot Boy είναι Gay!". Σύμφωνα με τη συντονίστρια της συζήτησης, το μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών που είναι εγγεγραμμένοι στον πίνακα δηλώνουν *queer*, ως στάση ζωής και τονίζεται ότι η έννοια του Riot Boy αγκαλιάζει όλες τις σεξουαλικότητες που επιλέγει κάποιος, όπως ακριβώς και η έννοια του Riot Girl. Αυτό φάνηκε και στη συνέχεια της συζήτησης, καθώς τονίστηκε ότι οι στίχοι και η μουσική Riot συγκροτημάτων ελκύει το ενδιαφέρον και ετεροφυλόφιλων ανδρών, οι οποίοι διευκρίνισαν ότι η εναντίωση στην έμφυλη ανισότητα και σε κάθε είδους ρατσιστική συμπεριφορά δεν είναι γυναικείο ή *queer* προνόμιο, ωστόσο υποστηρίχθηκε η άποψη ότι οι *queer*/ομοφυλόφιλοι είναι σε θέση να κατανοήσουν καλύτερα τη Riot ιδεολογία και τους αγώνες τους, καθώς και οι ίδιοι αντιμετωπίζονται με προκατάληψη. Από την άλλη πλευρά, οι Riot μοιάζει να προσφέρουν τον ιδανικό τόπο για συζητήσεις και δράση σχετικά με ζητήματα φύλου και μια βασική αρχή που διέπει την ιδεολογία τους στηρίζεται στην «πλήρη αποδοχή κάθε μορφής σεξουαλικότητας». Το ερώτημα εδώ είναι αν όντως πρόκειται για αποδοχή ή αν η «ομπρέλα» *queer* σκεπάζει όλες τις

²² Η έννοια *queer* ενέχει αρκετά την έννοια της δεκτικότητας που έχει ένας ανοιχτόμυαλος άνθρωπος, σχετικά με σεξουαλικότητες. Βλέπε και Κανάκης Κώστας, *Αποκωδικοποιώντας τη γλώσσα της μαρκέτας: ομοσεξουαλικότητα και εμπορεύσιμη αρσενικότητα*, διάλεξη που δόθηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών του Συνεδρίου «Φύλο, Χρήμα και Ανταλλαγή» που διοργάνωσε το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις» στη Μυτιλήνη το Δεκέμβριο του 2005.

σεξουαλικότητες κατά τις Riot. Από όσο παρατήρησα, υπάρχουν πολλές διαφορετικές απόψεις για την επιλογή σεξουαλικών συμπεριφορών, π.χ. ότι η ομοφυλοφιλία, η ετεροφυλοφιλία ή η *queerness* είναι αντίδραση, στάση ζωής, αντίληψη της στιγμής ή απελευθέρωση εσωτερικών συναισθημάτων, που τελικά συγκλίνουν στη θέση ότι καθένας μπορεί να κρίνει και να αποφασίσει για τον εαυτό του ποια σεξουαλική συμπεριφορά την/τον εκφράζει κάθε στιγμή και αυτό είναι μια προσωπική επιλογή, στην οποία δε χωρά λογοκρισία ή αποδοκιμασία.

Ο φεμινισμός για τα Riot Boys εκφράζεται και μέσα από τη συμμετοχή τους σε Riot μουσικά συγκροτήματα, αλλά κυρίως μέσα από τις καθημερινές τους πρακτικές, ακόμη και μέσα από την εργασία τους. Στην περίπτωση του J., που ασχολείται με τη διαίτολογία και με διατροφικές διαταραχές, μεταφράζεται στην μετατόπιση του ενδιαφέροντος από αισθητικά στερεότυπα (το αν είναι πιο όμορφο να είναι μια γυναίκα αδύνατη ή όχι) στο ζήτημα του πόσα κιλά πρέπει να είναι κάποια/ος προκειμένου να διαφυλάξει την υγεία της/του. Σύμφωνα με τον J., η δυσκολία του να κατανοηθεί πώς ένας άντρας μπορεί να είναι φεμινιστής, πηγάζει από το γεγονός ότι οι άντρες είναι μέρος του προβλήματος: άντρες απέρριψαν τις γυναίκες από την πανκ μουσική σκηνή, άντρες, κυρίως, περιφρόνησαν τις θέσεις των φεμινιστριών και από άντρες ένιωσαν αρκετές γυναίκες την υποβίβασή τους σε σεξουαλικά αντικείμενα. Αυτό, όμως, προϋποθέτει άκριτη κατηγοριοποίηση όλων των ανδρών και υιοθέτηση των απόψεων των *feminazi*, φεμινιστριών με απόλυτες απόψεις, ενάντια στους άντρες. Ο J. είναι Riot Boy εδώ και τέσσερα χρόνια και έχει κάνει γυναικείες σπουδές. Όπως δηλώνει, είναι «ριζικός φεμινιστής» και οι απόψεις του ταυτίζονται με τη φιλοσοφία του Riot Grrrl. Πιστεύει ότι η καταπίεση των γυναικών είναι έντονο χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας, μέσα στην οποία η βία (κάθε μορφής) απέναντι στις γυναίκες είναι ενσωματωμένη σε τέτοιο βαθμό, ώστε δεν γίνεται αντιληπτή από την πλειοψηφία του κόσμου. Ακόμη και η *Ιστορία των Γυναικών* (*herstory*)²³ είτε αγνοείται είτε παραποιείται από την ανδρική - κυρίαρχη - ιστορία και αυτό θα φανεί και πιο κάτω, στη

²³ Ο όρος “herstory” εντοπίζεται για πρώτη φορά στην ανθολογία *Sisterhood Is Powerful* (ISBN 0-394-70539-4), που εκδόθηκε το 1970 και αποτέλεσε από τα πρώτα πιο διαδεδομένα γραπτά του δεύτερου ριζικού φεμινιστικού κινήματος (*Second Wave radical feminist*). Την επιμέλεια της ανθολογίας είχε η *Robin Morgan*, φεμινίστρια ποιήτρια και ιδρυτικό μέλος των *New York Radical Women* και *W.I.T.C.H.* (http://en.wikipedia.org/wiki/Sisterhood_is_Powerful)

συζήτηση σχετικά με παρανόηση της έννοιας και των αγώνων του φεμινισμού από άνδρες και από γυναίκες.

Στο ίδιο μήκος κύματος κυμαίνονται και οι απαντήσεις των S. και D. Εκείνοι τονίζουν ότι οι queer και οι ομοφυλόφιλοι ίσως είναι περισσότερο εκδηλωτικοί σε ό,τι αφορά θέματα ρατσισμού και ισότητας, καθώς το ζήτημα τους αφορά άμεσα. Οι ετεροφυλόφιλοι άντρες που είναι σε θέση να αντιληφθούν το πρόβλημα, είναι πιο υποτονικοί στην έκφραση της γνώμης τους, ίσως επειδή αισθάνονται κι αυτοί ως «μέρος του προβλήματος», όπως ανέφερε ο J., ή δεν θέλουν να προκαλέσουν την αντίδραση των υπολοίπων Riot Grrr(l)s. Αρκετούς μήνες μετά την έρευνα μου στον πίνακα ο J. με πληροφόρησε ότι δεν είναι πια μέλος του πίνακα, καθώς σε κάποια συζήτηση σχετικά με την υποστήριξη της πορνείας, διαφώνησε έντονα με τις υπόλοιπες Riot και ένιωσε ότι δεν τον εκφράζει το να συνομιλεί άλλο μαζί τους, χωρίς αυτό να κλονίζει τις πεποιθήσεις του σχετικά με τα δικαιώματα των γυναικών και την υπεράσπιση της ισότητας των φύλων.

4.1. ΤΡΙΤΟ ΚΥΜΑ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ POST RIOT GRRRLS

Πώς προκύπτει το ζήτημα του φεμινισμού; Η Lynne Segal επιβεβαιώνοντας την ανάγκη για φεμινισμό υποστηρίζει πως η ιδιαιτερότητα του φεμινισμού έγκειται στην προσπάθεια σύνδεσης του προσωπικού και πολιτισμικού με το οικονομικό και πολιτικό. Αρχικό στόχο αποτέλεσε η βελτίωση των συνθηκών ζωής της πλειοψηφίας των γυναικών (ωστόσο αυτή η άποψη δεν είναι πλήρως αποδεκτή γιατί είναι γενικευτική). Ο φεμινισμός του '70 απαιτεί την ισότιμη μεταχείριση των γυναικών, την έμπρακτη ισότητα των φύλων. Οδεύοντας προς τη δεκαετία του '90, προς έναν «μεταδομιστικό» φεμινισμό, προκύπτει η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της θηλυκότητας, πέρα από τις ήδη υπάρχουσες διχοτομίες του βιολογικού/κοινωνικού φύλου και της σεξουαλικότητας. Η Segal, θέτει το ζήτημα με όρους «μεταδομιστικής φαλλογοκεντρικής και νομαδικής θεώρησης της γυναικείας “διαφορετικότητας” » (Gills S. & Munford R. 2004: 166).

Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει η Αθανασίου (2006: 13-14), οι ταξινομήσεις σε «ριζοσπαστικό» «φιλελεύθερο» κ.α. φεμινισμό είναι προβληματικές και η περιοδολόγηση σε «κύματα» είναι και πάλι σχηματική. Ο λόγος δε γίνεται για ένα συλλογικό έμφυλο «εμείς» που αφορά ένα συμπαγές σύνολο γυναικών αφηρημένα, ή

τις «φεμινίστριες» γενικά. Οι γυναικείες σπουδές αποτελούνται από πολλές τάσεις, αντικρουόμενες και μη, επηρεασμένες από διάφορες επιστήμες και δημιουργούν συνέχειες και ασυνέχειες (Αθανασίου 2006: 15-16). Έτσι, τίθεται το ζήτημα για το αν μπορούμε να κάνουμε λόγο για ένα «Τρίτο κύμα φεμινισμού». Μιλώντας για «Τρίτο κύμα φεμινισμού» προϋποθέτουμε το τέλος του «δεύτερου κύματος» και την αρχή ενός νέου, που έχει ταυτιστεί με τον «μετα-φεμινισμό». Ο όρος αυτός, είναι αρκετά συζητήσιμος, έχει καθιερωθεί μάλλον από τα ΜΜΕ, που ήθελαν να καταδείξουν ότι πρόκειται για μια «νέα ιστορία» της νέας γενιάς, που βλέπει τον «κλασσικό» φεμινισμό σαν κάτι πολύ ξεπερασμένο. Είτε θεωρείται ότι έχουν επιτευχθεί οι στόχοι του φεμινισμού είτε όχι, στην αμερικανική εκδοχή του, υπάρχει η διάκριση ανάμεσα στον «θυματοποιημένο φεμινισμό» ("victim feminism") και στον «ισχυρό φεμινισμό» ("power feminism"). Ο τελευταίος θεωρείται και ο πλέον βιώσιμος και αντισταθμίζει την ελλειματικότητα του «θυματοποιημένου».

Πώς όμως μπορεί, τελικά, να οριστεί το λεγόμενο «Τρίτο Κύμα»; Ίσως μέσα από την αντιφατικότητα, τα δίπολα και την αποκήρυξη των ορισμών, όπως προτείνει η Klein, «τα S-M, η πορνογραφία, οι λέξεις μουνί (cunt), συνουσία (pussy), queer και κορίτσι, είναι πράγματα που χρήζουν επανεξέτασης και ανάκτησης» (Gills and Munford 2004: 171). Τα πιο φημισμένα περιοδικά των girlies κατά τη δεκαετία 1980 διεκδικούν έναν χώρο επαναδιαπραγμάτευσης των κατασκευών του φεμινισμού.

Αυτές οι νέες μορφές φεμινισμού που προέκυψαν είναι ενδεικτικές των αλλαγών, των μετασχηματισμών, των ρωγμών και των αντιφάσεων που ενέχει το κίνημα. Οι νέοι φεμινισμοί καταδεικνύουν την απαίτηση και ανάγκη της νέας γενιάς να ακουστεί και να διεκδικήσει μια θέση στη φεμινιστική γενεαλογία. Σε ακαδημαϊκό επίπεδο ο όρος «τρίτο κύμα φεμινισμού» ή «σπουδές στο πεδίο του μεταδομισμού/ μεταμοντερνισμού» αντιμετωπίζονται με επιφυλακτικότητα και το πρώτο συνέδριο για τέτοιου είδους φεμινισμούς πραγματοποιήθηκε μόλις το 2002 στο πανεπιστήμιο του Exeter. Το «Τρίτο κύμα φεμινισμού» αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό, σαν μια επιθυμία να χαρακτηριστούν οι οικονομικές και φυλετικές ανισότητες ως γυναικεία ζητήματα, χωρίς να πείθει ότι πρόκειται για το επόμενο βήμα του φεμινισμού, αλλά για μια περαστική μόδα. Αυτή η επιφυλακτικότητα αντανακλά γενικά τη δυσπιστία ως προς τον όρο μεταμοντερνισμός. Η J. Butler (Butler, Scott 1992: 3) θέτει το ζήτημα του αν όντως υπάρχει κάτι που προσδιορίζεται ως μεταμοντερνισμός. Εφόσον πρόκειται κυρίως για αισθητική

πρακτική, πώς εφαρμόζεται στο πεδίο της κοινωνικής, φεμινιστικής και πολιτικής θεωρίας; Ο Lyotard έθεσε αρχικά το ζήτημα του μεταμοντερνισμού αλλά δεν είναι όλες οι θεωρίες που αφορούν στο μεταμοντερνισμό συναφείς. Με λίγα λόγια είναι ακόμη ένας όρος υπό διαπραγμάτευση. Ένα κύριο χαρακτηριστικό, πάντως, είναι η αποδόμηση «συμπαγών» εννοιών όπως το σώμα και η υλικότητα (ε.α.17), χωρίς αυτό να σημαίνει σε καμία περίπτωση την άρνησή τους αλλά την προβληματοποίηση των οντολογικών τους αναφορών και των πλαισίων τους.

Αντίθετα, ο «μεταφεμινισμός» αντιμετωπίστηκε ως ριζική μετατόπιση από τις συζητήσεις για ισότητα σε εστίαση στη διαφορετικότητα (ε.α.168). Με αυτόν τον τρόπο, η πλειοψηφία του Τρίτου κύματος φεμινισμού αυτοπροσδιορίζεται ως «μη ακαδημαϊκή» και εστιάζει στον ακτιβισμό στο πλαίσιο του «πραγματικού» κόσμου και όχι της «Θεωρίας». Στόχος είναι να κάνουν τις επιλογές τους οι γυναίκες με δυναμικό και ενσυνείδητο τρόπο, αναγνωρίζοντας τις πολυσχιδείς μορφές του φεμινισμού. Σε αυτό το σημείο, οι Gills και Munford (Gills S. & Munford R. 2004:169) υπογραμμίζουν ότι παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο τρόπος που το τρίτο κύμα φεμινισμού ανέκυψε στη λαϊκή συνείδηση «ως αποτέλεσμα πολιτισμικού θυμού και ακτιβιστικής μεσολάβησης» σε συνδυασμό με την προσπάθεια του ακαδημαϊκού χώρου να την ελέγξει θεωρητικά.

Στην ιστοσελίδα "the fword" (www.thefword.org.uk/features/2002/09a_third_wave), σχετική με το φεμινισμό στη σύγχρονη Μεγάλη Βρετανία, μπορεί κανείς να βρει διάφορα αποσπάσματα από άρθρα ή emails ενδιαφερομένων. Στο ερώτημα για το αν υπάρχει ένα τρίτο κύμα φεμινισμού οι απαντήσεις εστιάζονται στο ζήτημα ότι οι σημερινές φεμινίστριες δεν έχουν τη ζέση των γυναικών του φεμινισμού του '70, ούτε είναι συνειδητοποιημένες και ενωμένες σε μια κοινή ιδεολογία. Γενικά, τίθενται σοβαρές αμφιβολίες για το αν υπάρχουν κάποιες γυναίκες που συγκροτούν το φεμινιστικό κίνημα στις μέρες μας, ενώ κάποιες άλλες υπογραμμίζουν ότι ο φεμινισμός υπάρχει, απλώς σε μια άλλη μορφή: ίσως μοναχικός, ίσως «μεταμοντέρνος». Η Gloria Steinen στην ίδια ιστοσελίδα δηλώνει:

είμαστε post – riot girls...Το "riot grrl" έχει πεθάνει ... Η (μουσική) σκηνή riot girl δεν υπάρχει πλέον ...δεν ήμουν αρκετά μεγάλη όταν εμφανίστηκαν για πρώτη φορά τα riot girls. Αγαπάω χρόνια τη μουσική, αλλά τώρα θέλω να δημιουργήσω τη δική μου επανάσταση.

Στους πίνακες ανταλλαγής μηνυμάτων (online message boards) riots από όλο τον κόσμο συνομιλούν για το «Τρίτο κύμα φεμινισμού», υποστηρίζοντας ότι ο φεμινισμός

δεν πέθανε, αλλά συνεχίζει να υπάρχει με μια νέα και πιο δραστική μορφή στις νέες γυναίκες της γενιάς του '80. Οι *GrrrrlVoices* και οι *3rd wave feminists* (www.3rdwave.com) μιλούν για αυτά που «δεν τα μαθαίνει κανείς στο σχολείο», για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην καθημερινή ζωή. Με λίγα λόγια, οι φεμινίστριες του Τρίτου Κύματος αποφεύγουν την ουσιοκρατία και εστιάζουν στις μικροπολιτικές: σε καθημερινές ιστορίες συγκεκριμένων γυναικών που καταγράφουν, μελοποιούν και σχολιάζουν στα περιοδικά τους και όχι σε γενικές θέσεις. Πάνω από όλα, όμως, εκείνο που διακρίνει αυτές τις φεμινίστριες είναι η αναγνώριση της αλληλεπίδρασης του φύλου με τη φυλή, την κοινωνική τάξη και άλλες κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις όπως και από τη δέσμευση τους να παλέψουν ενάντια σε κάθε μορφή καταπίεσης. Σημαντικό σημείο είναι η κριτική που ασκήθηκε στο δεύτερο κύμα φεμινισμού και συνίσταται στη θέση ότι εστίασε μόνο στις εμπειρίες της μέσης δυτικής γυναίκας. Το ενδιαφέρον των νέων φεμινιστριών είναι στραμμένο προς μια μεταδομιστική ερμηνεία του φύλου και της σεξουαλικότητας.

4.2 ΚΥΒΕΡΝΟΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ

Η δεκαετία του 1990 σηματοδοτεί το απόγειο της μαζικής διάδοσης των μεσών μαζικής επικοινωνίας και προαναγγέλλει μια νέα «μετα φεμινιστική» εποχή, στην οποία ο συνδυασμός του φεμινισμού με τον κυβερνοχώρο μοιάζει πολύ πρόσφορος. Πρώτη η Sadie Plant εισάγει επίσημα τον όρο «κυβερνοφεμινισμός» το 1994, αντλώντας από τις δηλώσεις περί σύνδεσης τεχνολογίας και φεμινισμού των Αυστραλών κυβερνοφεμινιστριών VNS Matrix²⁴ (Munster A. 1999:120). Η σύνδεση των δύο χώρων είναι πρόσφατη και σύμφωνα με τη Faith Wilding δημιουργεί μια σημαντική διαμόρφωση τόσο στην ιστορία του φεμινισμού, όσο και των ηλεκτρονικών μεσών επικοινωνίας (e-media) (Everett A.2004:1279).

Αυτό αποτελεί μεγάλη πρόκληση για τις φεμινίστριες, καθώς, όπως αναφέρει η Liesbet Van Zoonen πριν από μόλις μια δεκαετία η κυρίαρχη φεμινιστική άποψη ήταν ότι οι νέες τεχνολογίες ενημέρωσης και επικοινωνίας ήταν ανδροκυριαρχούμενος τόπος (Liesbet Van Zoonen 2001:67). Σαν απάντηση σε αυτή τη θέση η Plant (2005:99) θεωρεί ότι ο κυβερνοφεμινισμός πρέπει να γίνει κατανοητός ως αντίδραση στις πρότερες απαισιόδοξες απόψεις που τόνιζαν την ανδρική και πατριαρχική φύση της «τεχνοεπιστήμης». Εξάλλου, μία από τις κλασσικές μεταφορές του διαδικτύου είναι το «ηλεκτρονικό οχυρό» που παρομοιάζει το χώρο του διαδικτύου με εκείνο της αμερικανικής εμπνεύσεως σύγχρονης μυθολογίας, όπου οι άντρες κυριαρχούν στο χώρο και οι γυναίκες θυματοποιούνται. Σε αυτό το σημείο η Eubanks (Kroløkke 2003:141) επισημαίνει την αντίφαση ανάμεσα σε αυτή τη θεώρηση με τα ιδανικά του αυτοπροσδιορισμού, της δημοκρατίας που παρέχει η ελεύθερη δημιουργικότητα και επικοινωνία που παρέχει το διαδίκτυο. Από την άλλη, οι Wajcman και Cockburn (ε.α.) τη δεκαετία του 80 είδαν την τεχνολογία ως εργαλείο κοινωνικών σχηματισμών, όπως ο καπιταλισμός, για να αναπαράγουν τους φυλετικούς διαχωρισμούς του πλαισίου τους ή σαν φαινόμενο ανδρικής κουλτούρας. Γενικά η τεχνολογία αποτελεί προϊόν των εκάστοτε κοινωνικών συνθηκών και βιοτικού επιπέδου που επιδρά στον τρόπο σκέψης και στη ζωή αυτών που το καταναλώνουν ή επικοινωνούν. Αρχικά, η τεχνολογία, γενικά και το διαδίκτυο ειδικά, θεωρήθηκε «ανδρική υπόθεση» και υπάρχουν διάφορες

²⁴ Οι Αυστραλές φεμινίστριες VNS Matrix έγραψαν το μανιφέστο τους το 1991. Πρώτη του φράση, που αποτελεί και κεφαλίδα της ιστοσελίδας είναι η "we are the future cunt". Στη συνέχεια του μανιφέστου γράφουν ότι πιστεύουν «στην τρέλα, ιερότητα και ποίηση της επιθυμίας».

στατιστικές που αποδεικνύουν την επιφυλακτικότητα των γυναικών να ασχοληθούν με αυτές²⁵, ωστόσο η νέα γενιά φεμινιστριών είναι ενάντια σε αυτή τη μονομέρεια.

Οι «κυβερνοφεμινίστριες» υπήρξαν αρχικά απαισιόδοξες και ειρωνικές απέναντι στη μεταμοντέρνα κατάσταση και ιδιαίτερα ενθουσιώδεις όσον αφορά τις δυνατότητες του διαδικτύου. Διαβλέποντας ομοιότητες ανάμεσα στις πορείες των γυναικών και των μηχανών, σε ό,τι αφορά στην αυτονομία και οργάνωσή τους κατά τον ύστερο καπιταλισμό, θεώρησαν ότι υπάρχει μια συσχέτιση μεταξύ τους (Munster 1999:122). Κάποιες θέσεις συνέτειναν προς ένα ουτοπικό μέλλον, όπως για παράδειγμα η θέση του Rheingold για τις εικονικές κοινότητες (Rheingold,2000),όμως σε αυτήν εδώ την εργασία θα προσπαθήσω να αποφύγω τις αναφορές σε ουτοπικά ή δυστοπικά σενάρια που αναπτύχθηκαν γύρω από τις νέες τεχνολογίες, επειδή πιστεύω ότι οδηγούν σε τεχνολογικό ντετερμινισμό, ουσιοποιούν τις τεχνολογίες και δεν μπορούν να προσφέρουν στην ανάλυση.

Το 1997 αποτελεί σταθμό στη συνάντηση γυναικών και τεχνολογίας, καθώς υπήρξε μια πολύ παραγωγική χρονιά για τις φεμινίστριες που υποστήριζαν τις πολιτικές απόψεις τους μέσα από τις νέες τεχνολογίες. Το διαδίκτυο αποτέλεσε γόνιμο έδαφος για την εδραίωση, οργάνωση και ανάπτυξη ακτιβιστικών φεμινιστικών κινημάτων. Οι “wired women” είδαν τους υπολογιστές ως οχήματα πολιτικής σκέψης και τον φεμινισμό στο διαδίκτυο ως ένα νέο παραγωγικό πεδίο για την ανασυγκρότηση της δημόσιας σφαίρας. Τα ποικίλλα ακτιβιστικά σχήματα είναι μια απόδειξη των λόγων τους «στη περίφημη μετα-μοντέρνα κατάσταση που διεκδίκησε πολιτικές ενσωμάτωσης και διαμάχης στην «πραγματική ζωή», ενάντια στην αποσωματοποιημένη και αποπολιτικοποιημένη *συνεναϊτική παραίσθηση*²⁶ της δικτυακής κουλτούρας» (Everett A., 2004:1284, 1979). Η ματιά των γυναικών αυτών είναι κάτι παραπάνω από πρωτοποριακή,

²⁵ Ενδεικτικά σύμφωνα με τη στατιστική έρευνα του Πανεπιστημίου Πατρών το 1999, το ποσοστό χρήσης του διαδικτύου από τις γυναίκες είναι μόλις 23%,βλ. http://hyperion.math.upatras.gr/cgi-bin/survey/grinet/survey_e.cgi

²⁶ Ο William Gibson, πρωτοπόρος ενός ρεύματος της φανταστικής λογοτεχνίας, του «κυβερνοπάνκ» (cyberpunk) όρισε το 1980 τον «χώρο» του Διαδικτύου ως «κυβερνοχώρο». Η πρώτη «εικόνα» που παρέχει το κυβερνοπάνκ στους αναγνώστες του είναι η συρρίκνωση της δημόσιας σφαίρας και η ολοένα και μεγαλύτερη ιδιωτικοποίηση των περισσότερων πλευρών της ζωής. Εδώ οι άνθρωποι απομονώνονται όλο και περισσότερο και καθίσταται δύσκολο έως αδύνατο να συναφθούν άμεσες διαπροσωπικές σχέσεις, «πρόσωπο – με – πρόσωπο», αφού το σώμα, για τους συγγραφείς του κυβερνοπάνκ είναι ένα λάθος, ένα «ατύχημα», έχει αποχωριστεί από το πνεύμα και είναι περισσότερο μηχανικό – τεχνητό παρά οργανικό. Ο κυβερνοχώρος για τον Gibson είναι μια «συναινετική παραίσθηση» (“consensual hallucination”). (Featherstone M., Burrows P. 1996 :261).

αν λάβουμε υπόψη μας ότι το διαδίκτυο, με τη μορφή που το γνωρίζουμε έγινε διαθέσιμο για πρώτη φορά το 1994. Πριν το 1994, οι χρήσεις του διαδικτύου ήταν πολύ περιορισμένες και πιο εξειδικευμένες και το 1997, το διαδίκτυο παραμένει ανεξερεύνητο τοπίο.

5.0 (CYBER) RIOT, RIOT, RIOT.

Το γεγονός ότι το διαδίκτυο ακόμη διατηρεί βασικά στοιχεία της πατριαρχικής του δομής ώθησε ένα σημαντικό γυναικείο κίνημα στο διαδίκτυο, το κίνημα των “webgrrls” να μετασχηματίσουν τη λέξη “girls” στο επιθετικό συνθετικό “grrls”. Με αυτό θέλησαν να δείξουν το θυμό τους απέναντι στο γεγονός ότι η λέξη “girl” ως λήμμα στο διαδίκτυο θα παραπέμψει κυρίως σε ιστοσελίδες σχετικές με σεξ. Οι διάφορες στατιστικές αποδεικνύουν την υπεροχή των ανδρών χρηστών έναντι των γυναικών, ωστόσο το ποσοστό των γυναικών που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Παρόλα αυτά, τα Riot Grr(r)ls χρησιμοποιούν το διαδίκτυο ως επικοινωνιακό μέσο και υπογραμμίζουν στις ιστοσελίδες τους ότι ο κόσμος δεν αρχίζει, ούτε τελειώνει στο διαδίκτυο. Οι Riot υπάρχουν και στον κόσμο εκτός δικτύου, καθώς δεν είναι όλοι δικτυωμένοι. Μάλιστα, στο τραγούδι "Get off the Διαδίκτυο"²⁷ οι *Le Tigre* καλούν τους/τις φίλους/φίλες τους να αφήσουν τους υπολογιστές και να βγουν έξω στο δρόμο για να εκφράσουν τις πολιτικές τους πεποιθήσεις.

Οι riot και τα guerilla grrrls μέσα από τη γενική παρουσία τους στον κυβερνοχώρο

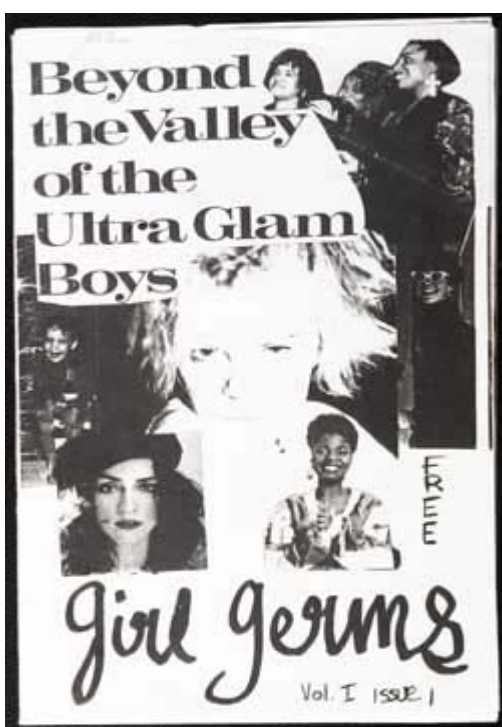
και ιδίως με τις καλλιτεχνικές και ειρωνικές τους πρακτικές παρωδούν τις υποτιθέμενες πολιτισμικές ρητορικές (“as if”). Αυτή η παρουσία, η κάθε άλλο παρά «ειρηνική» και «γυναικεία», προσφέρει μια νέα μορφή αντίστασης, έναν μετά-λόγο επαναπροσδιορισμού της έννοιας του πολιτισμού, που είναι πέρα από αναπαραστατικές πρακτικές. Οι riot grrrls δηλώνουν ότι θέλουν να διασκεδάσουν, να κάνουν ό,τι θέλουν και με τον τρόπο που το θέλουν και να παράγουν δικό τους λόγο και πρακτικές:

δική τους προκλητική και ειρωνική λογοτεχνία και τέχνη, στοχεύει στο να δηλώσει την ανεπάρκεια των πατριαρχικών μοντέλων μέσα από τα διάφορα συμβολικά πολιτισμικά

²⁷ Βλ. Παράρτημα, σελ. 71.

συστήματα. Η γλώσσα των riot στερείται λογοκρισίας, οι θέσεις τους φαίνονται πολλές φορές αντιφατικές και ουτοπικές και η αντίσταση στον τρόπο ζωής και ντυσίματος είναι συζητήσιμη. Οι Riot επιδιώκουν μια εναλλακτική ζωή μέσα στην συμβατική ζωή θέλοντας να δείξουν την ακαμψία του κλασικού πατριαρχικού μοντέλου, που οριοθετεί τις γυναίκες και τη σεξουαλική διαφορετικότητα στις παρυφές του κοινωνικού συνόλου.

Σημειωτική της αναπαράστασης του κινήματος των Riot Grrrls, στα πανκ μουσικά συγκροτήματα συνίσταται στη γενικότερη εμφάνιση (ρούχα, μαλλιά) αλλά και γραφή πάνω στο σώμα, ως πλαίσιο αναπαράστασης. Αυτή η πρακτική «φιλτράρεται» και στο κοινό. Λέξεις όπως «τσούλα» είθισται να είναι γραμμένες στα σώματα των performers δηλώνοντας μια ιδιαίτερη αντίληψη του γυναικείου σώματος, της σεξουαλικότητας, της θηλυκότητας. Με αυτόν τον τρόπο, οι μουσικοί επανοικειοποιούνται τέτοιους δυσφημιστικούς όρους αποδομώντας την έννοια των λέξεων. Χρησιμοποιώντας αυτές τις λέξεις, δεν επιζητούν να αλλάξουν την αρνητική τους σημασία, ούτε να κατηγοριοποιηθούν πίσω από τη χρήση τους. Αντίθετα, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της *queerness*, να διαφοροποιηθούν από τα στερεότυπα του «καλού» ή «κακού» κοριτσιού. Το ότι δεν ταυτίζονται με το τελευταίο κατηγοριοποιητικό στερεότυπο το δηλώνουν με την τήρηση δικών τους αξιακών κωδικών, βασικός πυρήνας των οποίων είναι η έννοια της «αγάπης» (“grrrl love”), η οποία ταυτίζεται με την αλληλοβοήθεια, την συνεργασία και την «αποδοχή», όπως υποστηρίζουν οι ίδιες.

Μένοντας στο ζήτημα της γλώσσας και των τρόπων που χρησιμοποιείται στα πλαίσια της επιτελεστικότητας, η Butler επισημαίνει ότι η γλώσσα αποτελεί και δρων υποκείμενο (“agent”) και προθετική δράση (“agency”), εφόσον χρησιμοποιείται ως διαμεσολάβητικός παράγοντας, ως μέσον για να εκφραστούν έννοιες και την ίδια στιγμή το παράγωγο είναι η ίδια η γλώσσα (στο (Kroløkke 2003: 145-6). Με αυτόν τον τρόπο, οι Riot δημιουργούν ένα δικό τους πλαίσιο ρητορικής, αντιστρέφοντας τους ανδρικούς μύθους σχετικά με την τεχνογνωσία και την ανεξαρτησία. Έτσι,

δημιουργούν ένα *queer* αφήγημα, ένα αφήγημα που ισχυρίζονται ότι δε χωρά σε καμία κατηγορία και απαιτεί την αλλαγή εδώ και τώρα μέσα από την αντίσταση στις υπάρχουσες δομές .

6.0 ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Κυρίαρχη ηθική του κινήματος αυτού αποτελεί το D.I.Y., αρχικά του “Do It Yourself” («Κάντ’ το Μόνος/η Σου») και αφορά στον ακτιβισμό, για πολιτικά και κοινωνικά θέματα που αγγίζουν κάθε άτομο προσωπικά, με έμφαση στη αντίδραση στην ανδρική κυριαρχία και ιδίως στην προσβολή και παρενόχληση των γυναικών (σύμφωνα με το λεξικό της Οξφόρδης²⁸). Η ηθική DIY είναι συνδεδεμένη με τα διάφορα πανκ κινήματα· συνοψίζεται στην απόρριψη της ιδέας ότι κάποιος πρέπει πάντα να αγοράζει οτιδήποτε χρειάζεται και να είναι παθητικός δέκτης. Εστιάζει στη δημιουργική ικανότητα του καθένα «να μάθει να κάνει περισσότερα απ’ ό,τι σκέφτηκε ότι θα μπορούσε» (http://en.wikipedia.org/wiki/DIY_ethic). Βασικός στόχος των Riot είναι να μετατρέψουν τις γυναίκες από καταναλωτές ή παρατηρητές σε άτομα που παράγουν (Piano D. 2003: 254).

Η κουλτούρα του D.I.Y. πάνω από όλα μια κουλτούρα αντίστασης και εγκιβωτίζει ένα μίγμα του ιδεαλισμού των χίπις του ’60 και της τεχνολογικής έκρηξης του ’90. Κατά Murray (Murray 2001 : 59), ενέχει μια επιφανειακή γνώση της πνευματικότητας του *New Age*²⁹. Εντούτοις, η ειρωνεία έγκειται στο ότι η κουλτούρα του D.I.Y. πηγάζει από τη Θατσερική ιδεολογία του ’80, που πρόσβευε την ιδιωτικοποίηση της πολιτικής, ωστόσο περιέβαλλε τις αρχές της με μια ανανεωμένη εκτίμηση της «κοινότητας». Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν, σε διάφορες χώρες, κοινότητες νέων, που εστίαζαν σε προβλήματα κοινωνικής πολιτικής και δικαιοσύνης και ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένοι σε οικολογικά ζητήματα (με πιο έντονη δραστηριοποίηση στην Αγγλία και την Αυστραλία). Το διαδίκτυο διαδραματίζει έναν εξέχοντα ρόλο, καθώς

²⁸ Πρβλ. http://en.wikipedia.org/wiki/Riot_grrrl

²⁹ Το *New Age* είναι ένα ευρείας διάδοσης κίνημα, που αναπτύχθηκε στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, στη σύγχρονη δυτική κοινωνία και χαρακτηρίζεται από μια εκλεκτική προσέγγιση της πνευματικής αναζήτησης. Πρόκειται για ένα πολυσχιδές κίνημα που έχει στοιχεία από παλιότερες δυτικές και ανατολίτικες πνευματικές και θρησκευτικές παραδόσεις, παράλληλα με μοντέρνες επιστημονικές τοποθετήσεις, παρμένες κυρίως από την Ψυχολογία και την Οικολογία. Από το κίνημα αυτό προέκυψε ποικίλη φιλολογία σχετικά με την πνευματικότητα, τη μουσική και τις τέχνες (http://en.wikipedia.org/wiki/New_Age).

αποτελεί «εργαλείο επικοινωνιακό, που χτίζει κοινότητες και που ενώνει απομακρυσμένες και φαινομενικά αδύναμες ομάδες ή ξεχωριστά άτομα σε ισχυρές οργανώσεις» (ε.α. 59). Εκείνο το οποίο προκύπτει από αυτή την ιδεολογία είναι μια ενδιαφέρουσα μείξη δημιουργικής διαμαρτυρίας μέσα από την πολιτική στάση στην καθημερινή ζωή, μέσα από την τέχνη, τη συλλογικότητα, αλλά και την ατομικότητα.

Παρακάτω παραθέτω κάποιες προτροπές D.I.Y που βρήκα σε μια από τις πιο χαρακτηριστικές σελίδες Riot Grrrl(<http://www.hot-topic.org/riotgrrrl>). Οι θέσεις που προτείνονται παρακάτω σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν απλές παρακινήσεις, αλλά έναν συνολικά διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης της καθημερινότητας. Οι Riot προσπαθούν να καλλιεργήσουν τη συνείδηση ενεργών εναλλακτικών πολιτών, που βλέπουν τους εαυτούς τους έξω από το επιβεβλημένο κοινωνικό πλαίσιο και μπορούν να δημιουργήσουν μέσα από καθημερινές πρακτικές ένα δικό τους. Ουσιαστικά, πρόκειται για μία ουτοπιστική προτροπή, εκτός εξουσιαστικής κοινωνίας, με δραστήριους πολίτες που παράγουν τέχνη, λογοτεχνία, προϊόντα καθημερινής χρήσης και έχουν πολιτική σκέψη και δράση. Ενδεικτικά, αναφέρω τα εξής:

- > *κάντε ένα περιοδικό, ηλεκτρονικό ή μη, ή γράψτε ένα βιβλίο*
- δημιουργήστε ένα *ladyfest* (γυναικείο φεστιβάλ) στην περιοχή σας
- υποστηρίξτε τα *ladyfests*
- δημιουργήστε ένα *site* (ηλεκτρονικός χώρος) (όπως αυτό)
- συμμετέχετε στα *sites* (όπως αυτό)
- συμμετέχετε σε *online messageboards* (ηλεκτρονικοί πίνακες ανταλλαγής απόψεων)
- διαμαρτυρηθείτε για κάτι που δεν συμφωνείτε
- παίξτε ένα μουσικό όργανο
- επισκεφτείτε ιστοσελίδες που διαπραγματεύονται σημαντικά ζητήματα
- συμμετέχετε σε ψηφοφορίες
- γράψτε στην κυβέρνηση μια επιστολή
- ξεκινήστε την τοπική ομάδα *riot grrrl*
- δημιουργήστε έναν κατάλογο διευθύνσεων
- αρχίστε μια σε απευθείας σύνδεση κοινότητα περιοδικών
- γράψτε και αξιολογήστε δοκίμια για ζητήματα που είναι σημαντικά για εσάς
- γράψτε ένα ποίημα
- φτιάξτε φυλλάδια/αφίσες
- φτιάξτε αυτοκόλλητα ή κονκάρδες
- φτιάξτε ρούχα/ κοσμήματα
- αρχίστε μια ομάδα υποστήριξης
- κάντε δικές σας συνταγές
- δώστε χρήματα για φιλανθρωπικούς σκοπούς
- ξεκινήστε μια δική σας επιχείρησή
- μοιραστείτε τις ιστορίες σας με άλλους/ ες
- γράψτε τραγούδια

- να είστε καλλιτέχνης
- γίνετε δωρητής αίματος/ οργάνων»

Μέσα σε αυτές τις προτροπές υπάρχει και η επικοινωνιακή διάσταση και η συνεργασία ανάμεσα στις Riot. Το διαδίκτυο ταιριάζει απόλυτα σε αυτή την ηθική γιατί μπορεί και παρέχει την ευκαιρία για δημιουργία ανεξάρτητη από εταιρείες. Ο καθένας/η καθεμία μπορεί να δημιουργήσει έναν προσωπικό χώρο και να τον διαμορφώσει κατά βούληση. Επιπλέον, είναι πολύ πιο εύκολο να δημιουργήσει κανείς ένα e-zine, καθώς και πάλι δε χρειάζεται να μεσολαβήσει κάποιος προκειμένου να εκδοθεί, και η ηλεκτρονική του διανομή είναι πιο εύκολη και γρήγορη σε σύγκριση με τη χειροποίητη παραγωγή και διανομή. Αυτό προσθέτει άλλο ένα σημείο υποστήριξης της χρήσης του διαδικτύου από την πλευρά των Riot Grrl(r)ls εφόσον συμβάλλει στην ανεξάρτητη παραγωγή και στην εύκολη επικοινωνία και αλληλόδραση.

Η συζήτηση του αν τελικά ο λόγος περί Riot αφορά ένα νεκρό κίνημα και τί είναι αυτό ακριβώς που σηματοδοτεί το «θάνατο» του μπορεί να φωτίσει καλύτερα το παραπάνω επιχείρημα. Κατά την riot grrrl *electropunkgrrrl*, που αποτελεί από τα πιο δραστήρια μέλη του πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων, το να είναι κάποια/κάποιος Riot Grrl πάνω από όλα απηχεί μια στάση ζωής και, όπως και η ίδια η κοινωνία έτσι και αυτό, που αποτελεί μέρος της, εξελίσσεται και προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα που προκύπτουν. Με την ίδια λογική, κανένα πανκ κίνημα δεν έμεινε ίδιο με την αρχική του μορφή του '70 ή του '80. Έτσι, οι Riot «ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΝ να το αφήσουν να πεθάνει». Ο λόγος περί θανάτου του κινήματος, σύμφωνα με ένα άλλο riot grr(r)l, τον *Starbellied*, ξεκίνησε όταν διαλύθηκαν τα πρώτα Riot συγκροτήματα και όταν μια από τις πλέον χαρακτηριστικές Riot τραγουδίστριες δήλωσε ότι δεν είναι Riot Grrrl, εφόσον δεν παίζει πλέον μέρος σε φεστιβάλ. Το διαδίκτυο αποτελεί το μέσο- κλειδί σε αυτή την εξέλιξη και προσαρμογή του κινήματος, καθώς βοηθά στην ανεξάρτητη από εταιρείες παραγωγή και ευρύτετη διάδοση περιοδικών, τέχνης και πάνω από όλα συμβάλλει στην εύκολη επικοινωνία χάρη στη δημιουργία ιστοσελίδων, blogs και πινάκων ανταλλαγής μηνυμάτων.

Ούτως ή άλλως, τα περισσότερα μέλη του πίνακα πιστεύουν ότι δεν υπάρχει μία και μόνη αισθητική του κινήματος, αλλά είναι ανοιχτό σε πολλούς τρόπους έκφρασης. Βασική αρχή κάθε Riot είναι «ο εναγκαλισμός του εαυτού και των άλλων γι' αυτό που είναι και όχι γι' αυτό που δείχνουν». Αρκετά μέλη θεωρούν ότι οι Riot Grrrls βρίσκονται σε περίοδο ανασυγκρότησης και αναβίωσης και επιστρέφουν δριμύτερες· είναι ακόμη

"alive and well", μέσα από συνέχειες και ασυνέχειες και δεν εξαφανίστηκαν ποτέ από την μουσική σκηνή. Η βασική φυσιολογία του κινήματος των Riot Grr(r)ls, όπως δηλώνουν οι ίδιες μέσα από ιστοσελίδες και συνεντεύξεις, είναι "underground" και εσωτερική, εκτός δημοσιότητας και μόδας· δεν θα μπορούσε να είναι «ζωντανό» κίνημα και μέσα στη μόδα από την υπερπροβολή της τηλεόρασης, αλλά αυτό σε καμία περίπτωση δεν καταδικάζει το κίνημα. Στο διαδίκτυο βρήκα συνεντεύξεις μελών Riot συγκροτημάτων και άρθρα διάφορων Riot Grr(r)ls που θέτουν το ζήτημα της εισβολής της τηλεόρασης και της εμπορικότητας σε riot φεστιβάλ και στις ζωές riot μουσικών. Τραγουδίστριες που επιδιώκουν την προβολή, όπως η Courtney Love, διχάζουν τις Riot, καθώς ένα μεγάλο ποσοστό έχει ως μέτρο σύγκρισης την Kathleen Hanaah, τραγουδίστρια των Bikini Kill, που προκειμένου να μην προδώσει την πανκ ηθική αποφάσισε να σταματήσει για κάποιο διάστημα παρά να αφήσει τα ΜΜΕ να εισβάλλουν στις συναυλίες και την προσωπική της ζωή. Ωστόσο, αυτή δεν παύει να είναι παρά μόνο μία θέση που για κάποιους είναι πειστική και για άλλους όχι.

Ένας άλλος λόγος που θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί το θάνατο του κινήματος κατά το riot grr(r)l *suaviscor* είναι η εμφάνιση μιας ισχυρής αντιφεμινιστικής τάσης που έχει απήχηση και στα δύο φύλα, κυρίως στις γυναίκες. Με αφορμή μια αντιφεμινιστική ιστοσελίδα που δήλωνε πως «Ο Φεμινισμός είναι Σατανικός! Προσοχή στις φεμινίστριες, πολλές είναι λεσβίες» και «Ο Φεμινισμός είναι επανάσταση ενάντια στο Θεό»³⁰ ξεκίνησε στον πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων τον οποίο παρακολουθούσα, μια συζήτηση κατά τη διάρκεια της οποίας πολλές/οί υποστήριξαν ότι αυτή η δήλωση είναι απλώς αστεία καθώς η *Chez*, ενεργό μέλος του πίνακα, επεσήμανε ότι πιστεύει πως επανάσταση ενάντια σε οποιοδήποτε θεό θα ήταν μάλλον το μίσος και οι προκαταλήψεις. Η *Suzy* της οποίας το «σχόλιο»³¹ είναι ότι «ο φεμινισμός είναι η λογική έννοια ότι και οι γυναίκες είναι άνθρωποι» απαντά πως είναι δικαίωμα του καθενός να αγαπά όποιον/α θέλει και η εκκλησία διακηρύττει την αγάπη και όχι το μίσος. Αυτό που δημιουργεί μεγαλύτερη αίσθηση είναι το γεγονός ότι υπάρχουν και γυναίκες που

³⁰ http://www.jesus-is-savior.com/Evils%20in%20America/Feminism_is_evil.htm

³¹ Κάτω από το ψευδώνυμο κάθε χρήστη, όπως και στο τέλος των μηνυμάτων που πληκτρολογούν υπάρχει χώρος να βάλουν κάποια δήλωση/σχόλιο που τους εκφράζει. Το σχόλιο αυτό είναι εμφανές στα μέλη του πίνακα όταν συνομιλούν. Βρήκα ως σχόλια αποσπάσματα από Πλάτωνα, Μπουκόφσκι, Suzanne Pharr, Rebecca West κ.α., δηλώσεις προκλητικές ή μη, όπως "embrace the power of your tits" και "ignore your rights and they 'll go away", "I am punk and hardcore and super tough!!!!!!", στίχους από τραγούδια κ.α.

αποστρέφονται το φεμινισμό, καθώς η κυρίαρχη άποψη είναι ότι λογικά κάθε γυναίκα είναι φεμινίστρια, εφόσον θέλει να ζει σε συνθήκες ισότητας. Η *grrrl_riot* θεωρεί ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα το δημιουργούν τα στερεότυπα που υπάρχουν για τις φεμινίστριες που τις παρουσιάζουν «αξύριστες, θυμωμένες λεσβίες που μισούν τους άντρες», ανταγωνιστικές "feminazi"³².

Η ρίζα του προβλήματος βρίσκεται στην άγνοια της έννοιας του/των φεμινισμού/ών και των αγώνων που έχουν πραγματοποιηθεί, ώστε να μπορούν και οι γυναίκες να σπουδάζουν, ψηφίζουν, αμείβονται το ίδιο με τους άντρες εργαζόμενους και άλλα δικαιώματα που θεωρούνται δεδομένα ή στην πεποίθηση ότι ο φεμινισμός έχει φέρει εις πέρας πλέον τους στόχους του. Στην ίδια ιστοσελίδα υπήρχε και η εικόνα μιας χαμογελαστής, νέας γυναίκας που δήλωνε ότι έχει κάνει έκτρωση. Οι περισσότερες/οι Riot είναι υπέρ της πρόληψης παρά της έκτρωσης και βρήκαν μάλλον αισχρή τη διατύπωση αυτή που συνέδεε το φεμινισμό με τη «δολοφονία» μιας ζωής. Η μεγαλύτερη αντίδραση των περισσότερων Riot βρίσκεται στον τρόπο που αντιμετωπίζεται το γυναικείο σώμα και στις επιλογές που έχουν οι γυναίκες σε αυτό. Κατά γενική ομολογία, το πιο σημαντικό ζήτημα που τίθεται είναι εκείνο της υγείας. Οι εκτρώσεις θα πρέπει να είναι σπάνιες και το ίδιο το γεγονός της έκτρωσης δε βρίσκεται στην ύπαρξη ή έλλειψη ηθικής.

Όσον αφορά στην εμφάνιση, οι riot είναι ενάντια στο πρότυπο της γυναίκας που προβάλλεται από τα περισσότερα μέσα μαζικής ενημέρωσης: τη γυναίκα που είναι πάρα πολύ αδύνατη / ανορεξική, φορά ρούχα που είναι στη μόδα και έχει αψεγάδιαστο μακιγιάζ. Δηλώνουν ότι αλλάζουν την έννοια της "sexy" γυναίκας, επαναπροσδιορίζοντάς την ως το να είναι καθεμία άνετη με το σώμα της και να αγαπά τον εαυτό της όπως είναι, χωρίς να προσπαθεί να μπει στο καλούπι της «όμορφης και θελκτικής» κατά MME γυναίκας (<http://www.techsploitation.com/socrates/riot.food.html>). Παρόλα αυτά, είναι αρκετά συζητήσιμο το κατά πόσο ισχύει μια τέτοια θέση ή πρόκειται για άλλη μια επιβολή της «αξίας του σοκ» (*sock value*), καθώς και στα τραγούδια τους διακρίνεται η διάθεση ειρωνείας του προτύπου των MME. Κατά συνέπεια, αρκετά τραγούδια, άρθρα και ομιλίες τους σε φεστιβάλ αναφέρονται στα διαιτητικά χάπια, στην εικόνα του σώματος στον καθρέφτη για το αν προκαλεί ερωτική διάθεση και σε ποιούς.

³² Τον όρο αυτό τον συνάντησα στον πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων και οι χρήστες με πληροφόρησαν ότι λέγοντας "feminazi" εννοούν επιθετικές φεμινίστριες, με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό, που στρέφονται κατά τον αντρών.

Σε κάποια ιστοσελίδα όπου κάθε riot grrl είχε δημοσιευμένη τη φωτογραφία της/του, προσωπικά στοιχεία, παραπομπή στην προσωπική ιστοσελίδα και λεπτομέρειες για τη μουσική που ακούει και πληροφορίες για το τί εκφράζει την καθεμία/τον καθέναν, βρήκα αξιοσημείωτη την παρουσίαση ενός Riot Grrrl, της B., η οποία στη φωτογραφία δείχνει πολύ αδύνατη, μακιγιαρισμένη και ντυμένη με ένα μάλλον ποπ στυλ, καθώς η στήλη των ενδιαφερόντων της πέρα από τη μουσική ήταν γύρω στις 2,5 σελίδες και αποτελούνταν αποκλειστικά και μόνο από φαγητά και γλυκά.

7.0 RIOT ΔΡΑΣΗ

Το διαδίκτυο αποτελεί δυναμικό χώρο δράσης των riot: στις – αρκετές – σχετικές ιστοσελίδες εκτός από την ιστορική αναδρομή του κινήματος και συνδέσεις με άλλες σελίδες σχετικές με φεμινισμό βρίσκει κανείς άρθρα σχετικά με τη riot ιδεολογία, καθώς καθένας/καθεμία την εκφράζει με διαφορετικό τρόπο. Σχεδόν όλες οι ιστοσελίδες διαθέτουν πίνακες ανταλλαγής μηνυμάτων, προκειμένου να επικοινωνούν τα μέλη τους και να ανταλλάσσουν απόψεις σχετικά με θέματα που τους ενδιαφέρουν. Επιπλέον, διοργανώνονται συναντήσεις και φεστιβάλ προσφέροντας έδαφος για καλλιτεχνική έκφραση.

Σημαντικό κομμάτι αποτελούν τα fanzines, περιοδικά ηλεκτρονικά ή μη, που φιλοξενούν άρθρα riot κοριτσιών και αγοριών. Τα (fan)zines έχουν κατεξοχήν ερασιτεχνική μορφή, καθώς φτιάχνονται σε σπίτια, εκδίδονται από ιδιώτες και έχουν περιορισμένη διανομή με πιο γνωστά τα "Riot Grrrl", "Bikini Kill", "Bitch", "Girl Germs" και "Gunk". Αποτέλεσαν βασικό στοιχείο της πανκ του '70, καθώς ταίριαζαν με την εναλλακτική κουλτούρα της πανκ: είναι ανεξάρτητα από εταιρίες και εκδοτικούς οίκους, δεν υπακούουν σε κάποια σύμβαση ή περιορισμό και το πιο σημαντικό από όλα δεν λογοκρίνονται. Βέβαια, οι γυναικείες ανεξάρτητες εκδόσεις δεν ήταν τόσο απλό ζήτημα, καθώς υπήρξαν αντιδράσεις από άνδρες εκδότες πανκ, που ισχυρίστηκαν ότι δεν χωρούν γυναίκες στην πανκ ιδεολογία. Οι Riot αξιοποίησαν τα zines ως διαδραστικό μέσον επικοινωνίας, ως χώρο όπου μπορούν να συζητηθούν ζητήματα-ταμπού, όπως (προσωπικές ή μη) εμπειρίες βίας. Οι περισσότερες γυναίκες ένιωσαν αυτό το χώρο ασφαλές και κατάφεραν να αποπροσωποποιήσουν τις δικές τους τραυματικές εμπειρίες και να τις «διαβάσουν» ως ευρύτερο πολιτικό πρόβλημα και μ' αυτόν τον τρόπο να

συνειδητοποιήσουν ότι δεν είναι μόνες. Ακόμη, είναι χώρος συζήτησης της περιθωριοποίησης που υπέστησαν από την – κατεξοχήν ανδρική – πανκ σκηνή.

Όπως υπογραμμίζει η Schilt (Schilt K.2003: 6), το *Bikini Kill* αποτέλεσε από τα ένα πρώτα zines. Το πρώτο τεύχος εκδόθηκε το 1991 και γράφτηκε από μέλη του ομώνυμου συγκροτήματος. Το δεύτερο τεύχος περιείχε ένα μανιφέστο που πρέσβευε την αναγκαιότητα των Riot. Παρακάτω παραθέτω τον ορισμό που έδωσαν οι ίδιες:

Το Riot Grrrl είναι

ΕΠΕΙΔΗ: Γνωρίζουμε ότι η ζωή είναι κάτι περισσότερο από απλή φυσική επιβίωση και γνωρίζουμε ότι η ιδεολογία του «μπορείς να κάνεις ο,τιδήποτε» της πανκ ροκ είναι πολύ σημαντική στην ανερχόμενη οργισμένη ροκ επανάσταση των grrrls που αναζητά να διασώσει τις ψυχικές και πολιτιστικές ζωές των κοριτσιών και γυναικών οπουδήποτε, σύμφωνα με τους δικούς τους και όχι τους δικούς μας όρους (ε.α. 6).

Ένα άλλο σημαντικό zine ήταν το *Jigsaw*, που σημαίνει "Παζλ". Η έννοια του παζλ, αρκετά συχνή στις αναφορές των *Bikini Kill*, παραπέμπει στη σύγχυση που αισθάνονται οι νέες γυναίκες και οι queer, προσπαθώντας να αποτελέσουν κομμάτι ενός ανδροκρατούμενου κόσμου. Γενικά, το παζλ δείχνει την αποδοχή της ύπαρξης στην ευρύτερη – κατακερματισμένη – κοινωνική εικόνα χωρίς, όμως, να σημαίνει αυτό ότι οι riot αποδέχονται την οριοθέτησή τους, ή τουλάχιστο, έτσι δηλώνουν. Έτσι, μέσα από τους στίχους τους, παροτρύνουν τις γυναίκες να αντισταθούν σε όλα αυτά τα συναισθήματα αποκλεισμού, αποκαλώντας τα «μέρος της διαδικασίας» (προφανώς της κοινωνικοποίησης).

Πέρα από τα zines, κύριο μέσο έκφρασης του κινήματος Riot δεν παύει να είναι η μουσική. Με εξέχοντα συγκροτήματα τα "*Bikini Kill*", "*Bratmobile*" και "*Heavens to Betsy*" τα τραγούδια είχαν ως θεματικές προσωπικές εμπειρίες κακοποίησης και θέσεις σχετικά με το έμφυλο πρόβλημα. Επιπλέον, οι συναυλίες των *Bikini Kill* ήταν διαδραστικές καθώς δίδονταν μικρόφωνα και στο κοινό, προκειμένου να συζητηθούν διάφορα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες. Οι μουσικοί αυτοί αντιδρούν στον τρόπο με τον οποίο μαθαίνει κανείς πως να γίνεται γυναίκα γίνεται αφενός αντικείμενο κριτικής και, κατά συνέπεια, ενοχική, όταν δεν πληροί τις – κοινωνικά κατασκευασμένες – προϋποθέσεις της «άψογης γυναίκας». Μέσα από κριτική στην

ανδρική πανκ σκηνή αποδομούν τις στερεοτυπικά ετεροφυλόφιλες σχέσεις ειρωνεύοντάς τες, μέσα από τους στίχους των τραγουδιών τους, τα ρούχα τους, που είναι αλλά θηλυκά και άλλα αρρενωπά, φορεμένα μαζί και τις πρακτικές τους κατά τη διάρκεια των performances. Το ζήτημα είναι ότι δεν ειρωνεύονται συγκεκριμένα τους πανκ άνδρες, αλλά και τα δικά τους στερεότυπα, τα ίδια τα κορίτσια που ανατρέφονται με ταξινομητικές κατηγορίες και αισθάνονται ότι πρέπει να ενσωματωθούν στο κυρίαρχο πρότυπο. Υπήρξε άμεση ανταπόκριση, καθώς αυτά τα τραγούδια ευαισθητοποίησαν αρκετούς αποδέκτες, κυρίως θηλυκού γένους, να στείλουν γράμματα και emails στα συγκροτήματα και να δραστηριοποιηθούν για θέματα βίας προς γυναίκες. Η υπέρβαση του φόβου, η γυναικεία πολιτικοποίηση και το σπάσιμο της σιωπής κακοποιημένων γυναικών αποτελεί επιτυχία για το riot κίνημα.

Οι Riot δε φημίζονται για τις καλές τους σχέσεις με τα MME, καθώς αρκετοί δημοσιογράφοι, σοκαρισμένοι από τις επιτελεστικές επιλογές τους τις αντιμετώπισαν μάλλον με αρνητισμό. Εκείνες, με αποτυπωμένα μηνύματα στα σώματά τους δείχνουν στα MME σε τι θέλουν να εστιάσουν: σε ένα πολιτικό πρόβλημα και όχι στην αυτοπροβολή τους και στην εμπορικότητα των δίσκων ή των περιοδικών τους, πόσον μάλλον όταν ορισμένα zines διεκόπησαν επειδή οι εκδότριες αδυνατούσαν να διανείμουν τόσο μεγάλη παραγωγή. Η περιφρόνηση ανάμεσα στις Riot και τα MME υπήρξε αμοιβαία, αφού και εκείνες αρνιόταν να δώσουν συνεντεύξεις. Μέσα από άρθρα στα zines αιτιολογούσαν τον αρνητισμό τους, λέγοντας πως τα MME δεν αντιλαμβάνονται την ιδεολογία τους, μάλλον την παραμορφώνουν. Από την άλλη, τα MME δεν πρόβαλλαν ένα πολιτικοποιημένο κίνημα, αλλά κάποιες γυναίκες μουσικούς. Η ουσία, όμως, κατά τις riot βρίσκεται σε ένα εναλλακτικό στυλ και στη γυναικεία επικοινωνία. Το αποτέλεσμα ήταν περισσότερη αρνητική κριτική εκ μέρους των MME και φήμες σχετικές με το «θάνατο του κινήματος» γύρω στο '95-'96.

Τότε είναι που κάνει την εμφάνισή της στη μουσική σκηνή η Alanis Morissette και κερδίζει την προσοχή και τη συμπάθεια του Τύπου. Συνδυάζει οργισμένα λυρικά με μια πιο φιλική παρουσία. Έχει συμβάσεις με εμπορικές μουσικές εταιρίες, παράγει μαζικά άλμπουμ και είναι ανοιχτή σε συνεντεύξεις. Ωστόσο, αντίθετα με τα Riot Grrls, και άλλες τραγουδίστριες που εμφανίστηκαν αργότερα, δεν παίζει κάποιο μουσικό όργανο, ούτε γράφει η ίδια τη μουσική, μόνο τραγουδά και, μάλιστα, τραγουδά πιο "μαλακή" και

πιο εμπορική μουσική από τις Riot, που κινούνταν σε σκληρούς "ανδρικούς" πανκ ροκ ήχους.

Στη λιγοστή βιβλιογραφία που βρήκα σχετικά με τις Riot Grr(r)ls, η δράση και το ύφος τους αντιδιαστέλλεται με τις Spice Girls και πάντοτε παρουσιάζονται ως «πολιτικοποιημένες φεμινίστριες» σε αντίθεση με τις Spice Girls. Κι ενώ οι Spice Girls δεν προβάλλουν ότι η μουσική τους στηρίζεται σε ένα πολιτικοποιημένο φεμινιστικό υπόβαθρο, τα τραγούδια τους, όπως και εκείνα των Riot συνδυάζουν θέματα- ταμπού με συχνές αναφορές στο σεξ, αλλά με ποπ μουσική. Όντας λιγότερο "underground" και εμπορικοποιώντας τη, αυτή η νέα γενιά γυναικών μετατρέπει την «εναλλακτικότητα» των Riot σε λιγότερο απειλητικό θυμό, προκρίνοντας την απενοχοποίηση της επιθυμίας για σεξ του δικαιώματος σεξουαλικού παρελθόντος των γυναικών ή της ντροπής εξαιτίας βιασμού.

Εκείνο που παραμένει αμφίβολο είναι το αν τελικά όλη η προσπάθεια, είτε των «εναλλακτικών» Riot, είτε των «εμπορικών» Spice Grr(r)ls αποδίδει καρπούς ή εξακολουθούν τα ΜΜΕ να εστιάζουν στη σεξουαλικότητα κάποιων γυναικών που παραπονιούνται για τις ερωτικές ή κοινωνικές απογοητεύσεις τους; Και, τελικά, που βρίσκεται το μήνυμα ανάμεσα σε όλα αυτά; Ίσως μοιάζει να μην διακρίνεται κάποιο αποτέλεσμα ούτε από τον «πολιτικοποιημένο» θυμό, ούτε από τον «εμπορικό». Οι Spice Girls, διακηρύττουν ότι «το μέλλον είναι θηλυκού γένους» και προτρέπουν τις οπαδούς τους μέσα από τα τραγούδια και τις συνεντεύξεις τους να δείξουν τη δύναμή τους. Σύμφωνα με τη Driscoll (1999), το μήνυμα αυτό είναι τόσο ασαφές και κενό και στην πράξη δεν συμβαίνει τίποτε παραπάνω, σε αντίθεση με τις Riot και την έντονη ακτιβιστική τους δράση.

Με λίγα λόγια, οι υπέρμαχοι των Riot υποστηρίζουν ότι οι Riot *πολιτικοποίησαν* το προσωπικό και προέτρεψαν και άλλες γυναίκες να οργανωθούν και να κάνουν το ίδιο· το κοινό τους δεν υπήρξε παθητικό ακροατήριο, αλλά εμπνευσμένες γυναίκες που δραστηριοποιήθηκαν συνειδητά για την εξέλιξη του φεμινισμού. Παρόλα αυτά, στους ιστοτόπους συζητήσεων riot και μη riot χρήστες δεν υποστηρίζουν και τόσο την αποτελεσματικότητα της Riot δράσης και στο ευρύ κοινό είναι μάλλον άγνωστο το κίνημα αυτό.

Το google, μια από τις μεγαλύτερες (μετα) μηχανές αναζήτησης, βρίσκει περίπου 134.000 ιστοσελίδες που να περιέχουν λήμματα τα οποία σχετίζονται με τις riot grrrls. Η πλειοψηφία τους είναι φτιαγμένη με επαναστατικά συνθήματα («επαναστάτησε!» “fuck off!”) και τα χρώματα που κυριαρχούν είναι το μαύρο και το κόκκινο, οι λέξεις είναι γραμμένες με κεφαλαία γράμματα και με τύπο που μάλλον μοιάζει χειρόγραφος. Θέλοντας να εκφράσουν την αντίδρασή τους στην ισχύουσα κοινωνική κατάσταση, σε ένα μεγάλο ποσοστό των ιστοσελίδων η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι επιθετική, δηλωτική του θυμού· σίγουρα όχι “comme il faut”. Κλασικό μοτίβο η φράση “we ‘r’ fucking riot!”. Επέλεξα να παρουσιάσω ενδεικτικά κάποιες ιστοσελίδες, που θεωρώ σημαντικές, καθώς υπάρχουν ως *links*³³ στην πλειοψηφία των αποτελεσμάτων αναζήτησης στο λήμμα "Riot".

Σε μια από τις πιο χαρακτηριστικές σελίδες για Riot Grr(r)ls, στην "Grrrls with X's on their hands" (www.x-grrrls.com) αναφέρονται εγγεγραμμένα 3.322 grrrls στην παγκόσμια βάση δεδομένων. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται 2.557 κορίτσια στις Η.Π.Α. και 765 "International Grrrls" (βλ. παράρτημα, σελ. 57) στις υπόλοιπες χώρες. Για την Ελλάδα δεν υπάρχουν ακόμη εγγραφές, αλλά γενικά η κινητικότητα της Ευρώπης υστερεί σε σχέση με την Αμερική. Η μόνη ευρωπαϊκή χώρα που κάνει τη διαφορά είναι η Αγγλία κατά Piano (Piano 2003) και Murray (Murray 2001). Εκτός από τον χώρο που διατίθεται για άρθρα, συνδέσεις με άλλες σχετικές ιστοσελίδες, διακρίσεις ή συνεντεύξεις, κάθε riot παρουσιάζει τον εαυτό της/του. Οι εγγραφές που είδα ήταν από γυναίκες, παρόλο που στη φόρμα παρουσίασης κατά την εγγραφή είχε επιλογή φύλου, άρα δεκτοί και άρρενες. Σε αυτές τις «αυτοπαρουσιάσεις» οι χρήστες αναφέρουν το όνομά τους, την ηλεκτρονική, αλλά και «πραγματική» τους διεύθυνση, διεύθυνση άμεσων ηλεκτρονικών μηνυμάτων, διεύθυνση προσωπικής ιστοσελίδας, ημερομηνία γέννησης, ενδιαφέροντα, μουσική και (προαιρετικά)σχόλια.

Η ιστοσελίδα www.girlpower.com παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον, καθώς μπορεί κανείς να βρει απόψεις κοριτσιών από διάφορα μέρη του κόσμου για διάφορα κοινωνικά ζητήματα μέσα από τις προσωπικές αντιλήψεις και βιώματά τους. Αυτό που καταρχήν

³³ Τα *links* είναι υπερσυνδέσεις σε κάποια ιστοσελίδα που παραπέμπουν και συνδέουν τον αναγνώστη είτε σε κάποιο άλλο κομμάτι της ίδιας ιστοσελίδας είτε σε κάποια άλλη σχετική ιστοσελίδα.

προβάλλεται είναι «η αποδοχή του εαυτού» αλλά και του «διαφορετικού άλλου». Το πρώτο πράγμα που αναγράφεται στην κεντρική ιστοσελίδα είναι:

«Νομίζω ότι είμαι ένα αληθινά ευγενικό και καλό κορίτσι. Δεν κάνω κάτι κακό. Μπορεί να κάνω κάποιο λάθος, αλλά παραμένω ένα καλό κορίτσι».

Και αμέσως μετά το λογότυπο «είσαι το μονοπάτι σου». Το υπόλοιπο της ιστοσελίδας καλύπτεται από δηλώσεις και ιστορίες κοριτσιών που βρίσκονται σε αναμορφωτήρια. Οι ηλικίες κυμαίνονται από 14 έως 16 ετών και αφορούν νεαρές γυναίκες περιθωριοποιημένες, που, όπως λένε οι ίδιες, απλά έκαναν κάποια λάθη με ουσίες ή άλλα άτομα. Αυτό που τονίζει η συγκεκριμένη ιστοσελίδα είναι ότι αυτά τα άτομα δεν είναι μόνο τα λάθη τους, αλλά κρύβουν ευαισθησίες και πίσω από τις πράξεις τους υπάρχουν κάποιες αιτίες που τις κάνουν κατανοητές. Το πρόβλημα που εκφράζεται είναι η κοινωνική απόρριψη και η ανάγκη τους για αποδοχή κατά την επανένταξή τους στην κοινωνία.

Αυτά αναγράφονται στην κεντρική ιστοσελίδα, όμως μπορεί κανείς να περιηγηθεί στις υποενότητες της: αυτόχθονες αμερικανίδες (native American girls), rappers and sistas, riot grrrls, queer and bi-girls. Στη σελίδα των native American girls υπάρχουν δηλώσεις και ποιήματα ινδιάνων κοριτσιών (οι ηλικίες και πάλι κυμαίνονται γύρω στα 16) σχετικά με το ρατσισμό που αντιμετωπίζει η φυλή τους, ως ξεχωριστή εθνοτική ομάδα. Βλέποντας την παθητική αντίδραση μελών της φυλής τους θεωρούν ότι πρέπει να δράσουν και να κινητοποιήσουν και τα υπόλοιπα μέλη για να διεκδικήσουν μια καλύτερη αντιμετώπιση, απαλλαγμένη από ρατσιστικές αντιλήψεις που αποκλείουν τους έγχρωμους από κάποιους εργασιακούς χώρους και τους κάνουν ανεπιθύμητους σε μια κοινωνία λευκών. Παρόλα αυτά, δεν προτείνεται κάτι για όλα αυτά, πέρα από την έκθεση κάποιων απόψεων στην ιστοσελίδα, οπότε μοιάζει περισσότερο σαν μια ευχή, παρά σαν προβληματοποίηση και συζήτηση σχετικά με το ρατσισμό ως κοινωνικό πρόβλημα.

Παρόμοιες δηλώσεις υπάρχουν στη σελίδα των rappers and sistas, αφορώντας αφρικανές και αφροαμερικανίδες ράπερ και μη. Εδώ είναι πιο έντονο το έμφυλο πρόβλημα, καθώς γίνεται λόγος για υποτίμηση της γυναικείας ραπ μουσικής. Στη σελίδα που αναφέρεται στις Riot γίνεται λόγος για κορίτσια απομονωμένα, που θέλουν να βγουν από την κατάσταση σιωπής και αδράνειας, να επικοινωνήσουν και με άλλα άτομα για να μοιραστούν τις απόψεις τους. Αυτές οι έφηβες, καθώς αισθάνονται ότι δε

χωρούν στα τυπικά «γυναικεία» στερεότυπα ομορφιάς και δραστηριότητας και νιώθουν περιθωριοποιημένες. Αυτό τους προκαλεί θυμό και μέσα από εβδομαδιαίες συναντήσεις προσπαθούν με συζητήσεις, περιοδικά και φεστιβάλ να δουν ευρύτερα το πρόβλημα αναζητώντας λύσεις. Το επόμενο link είναι εκείνο των *Queer and Bi Girls* και γίνεται λόγος για την περιθωριοποίηση που υφίστανται λόγω διαφορετικής σεξουαλικότητας. Η δυσκολία έκφρασης και αποδοχής τις περισσότερες φορές βρίσκεται στο οικογενειακό περιβάλλον. Μέσα από γράμματα και ποιήματα οι *queer* και *bi* προσπαθούν να αγαπήσουν τους εαυτούς τους και αγωνίζονται ενάντια στην απόρριψη και τις στερεοτυπικές κατηγοριοποιήσεις.

Στην ιστοσελίδα των “Digitales” (www.digitales.com) εκείνο που τονίζεται είναι πως το Διαδίκτυο αποτελεί κατάλληλο χώρο για να εκφράσει κανείς τη δημιουργικότητά του. Προβάλλοντας τη σημασία της ενασχόλησης των γυναικών με την τεχνολογία προτείνει την αλλαγή της στερεοτυπικής (αρνητικής) εικόνας που έχουν δάσκαλοι και εργοδότες για τη σχέση γυναικών και τεχνολογίας. Έτσι, οι “Digitales” είναι μια συνένωση τεσσάρων οργανισμών που αναλύουν διαφορετικά τεχνολογικά πεδία σε σχέση με την έμφυλη ισότητα. Μέσα από σεμινάρια και συνέδρια ανταλλάσσουν γνώσεις, δεξιότητες και εμπειρίες. Στόχος τους, η προώθηση της ενασχόλησης των γυναικών με την τεχνολογία για εργασία, δημιουργία και επικοινωνία πέρα από τεχνοφιλικές ή τεχνοφοβικές απόψεις, με κριτικό μάτι και φεμινιστική σκέψη.

Υπάρχουν πολλές ενδιαφέρουσες σελίδες σχετικές με φεμινισμό, αλλά στόχος του παρόντος κεφαλαίου ήταν να δοθεί μια ιδέα για τον πληροφοριακό χώρο των *girls*, των κυβερνοφενιστριών και γενικά των γυναικών που ασχολούνται με το διαδίκτυο. Μέσα από τη στοιχειώδη περιγραφή αυτών των ιστοτόπων, θέλησα να εισάγω τον αναγνώστη στο «περιβάλλον» αυτό, έτσι ώστε να είναι πιο εύκολο να κατανοηθεί το πως συμπεριφέρονται και δρουν οι χρήστες μέσα σε αυτό.

9.0. ΑΛΛΕΣ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ Η ΣΕ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΜΕ ΤΟ RИOT ΚΙΝΗΜΑ.

Στα παρακάτω υποκεφάλαια γίνεται λόγος για διάφορα φεμινιστικά ρεύματα, της «τρίτης γενιάς», που βρίσκονται παράλληλα ή αντίθετα με το κίνημα των Riot Grr(r)ls. Σε καμία περίπτωση δεν θέλω να δηλώσω ότι οποιοδήποτε από τα ρεύματα αυτά είναι ομοιογενές, αλλά ότι υπάρχουν κάποιες κώδικες σκέψης και δράσης που συνθέτουν τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε τάσης. Κοινοί άξονες προβληματοποίησης αποτελούν η φεμινιστική σκέψη και η γυναικεία παρουσία στον καλλιτεχνικό, πολιτικό και ακτιβιστικό χώρο. Έτσι, μέσα στα – περιορισμένα – πλαίσια που επιτρέπει μια τέτοιου είδους εργασία, προσπαθώ να δώσω μια ιδέα στον αναγνώστη για το τι υπάρχει στο χώρο του διαδικτύου σχετικά με φεμινιστική δράση – διάδραση.

Διέκρινα την κουλτούρα “girl power” που αντιδιαστέλλεται και ακαδημαϊκά (βλ., Driscoll 1999, Mc Carthy 2006 και Schilt 2003) αλλά και μέσα από το λόγο που παράγουν οι Riot, την τάση των “Girllies” και των “Cybergirls”. Δεν υπάρχουν στενά οριοθετημένα πλαίσια της μιας ή της άλλης τάσης, παρά μόνο έμφαση σε κάποια σημεία. Αναφέροντας τα σημεία που παρατήρησα σχετικά με το εκάστοτε ρεύμα προσπαθώ να εντοπίσω ένα ελάχιστο κομμάτι του ευρύτερου «παζλ» της σύγχρονης φεμινιστικής σκέψης.

9.1. GIRL POWER V/S RIOT GRR(R)L CULTURE

Από τις πιο χαρακτηριστικές φωνές στον ευρύτερο χώρο του «Τρίτου κύματος» είναι εκείνες που προέρχονται από την «κοριτσιίστικη» κουλτούρα (girl culture). Ενώ τα M.M.E. την παρουσιάζουν ως συμπαγή, ως φαινόμενο που συμπεριλαμβάνει εξίσου το πανκ κίνημα των Riot Grrls με τις οπαδούς των Spice Girls, που αναπαράγουν κλασσικά πρότυπα γυναικείας σεξουαλικότητας, φορούν lip gloss και αξεσουάρ τύπου "Hello Kitty", είναι έντονη η διαφοροποίηση ανάμεσα στις διάφορες τάσεις. Πέρα από τις διαφορετικές πολιτικές, το κύριο κοινό στοιχείο που διακρίνεται είναι η «ταμπέλα» "Girl", η οποία δεν αποτελεί απλώς έναν προσδιορισμό, αλλά δηλοί τις αντιφάσεις μέσα από τις οποίες σχηματίζεται η γυναικεία ταυτότητα των νέων γυναικών, των οποίων ο κόσμος σχηματίστηκε μέσα από τους αγώνες του δεύτερου φεμινιστικού κινήματος, δηλαδή της δεκαετίας του 1970. Πρόκειται για γυναίκες γεννημένες κατά την περίοδο 1963-1974. Ο «ανταγωνισμός», που παρουσιάζεται σε κείμενα και δηλώσεις, ανάμεσα στις οπαδούς των Spice Girls και τις Riot είναι έντονος, καθώς οι μεν θεωρούν τις δε βαρετές και ασεξουαλικές, χαρακτηρισμούς που οι Riot απέδιδαν στις προγόνους τους, τις φεμινίστριες του δεύτερου κύματος (Driscoll (1999: 179)). Ακόμα και των κοινό των δύο είναι διαφορετικό: κορίτσια στην εφηβεία ή κατά την προεφηβική περίοδο επιλέγουν τις Spice Girls, ενώ μουσικοί Riot προτιμώνται από άτομα που φοιτούν σε κολέγια ή πανεπιστήμια και διαθέτουν περισσότερο πολιτικοποιημένη σκέψη λόγω ηλικίας και σπουδών. Παρόλα αυτά και πάλι το «κοινό» σε καμία περίπτωση δεν είναι ομοιογενές ούτε ανήκει συνειδητά σε κάποια από τις δύο ομάδες.

Παρόλα αυτά, όπως οι Bikini Kill θεωρήθηκαν ότι ήταν εκείνες που ενέπνευσαν το κίνημα των Riot Grrls στη Β. Αμερική, έτσι και οι Spice Girls με το σύνθημα "revolution girl style now!" και την προκλητική παρουσία αλλά και τρόπο ζωής τους αποτέλεσαν το έναυσμα για την απαρχή του τρίτου κύματος φεμινισμού και των Riot στην Ευρώπη (Kroløkke 2003:143).

Με αυτόν τον τρόπο, μέσα από τα zines και τους γυναικείους συνεταιρισμούς, οι Riot δημιούργησαν έναν ξεχωριστό χώρο για νέες γυναίκες. Οι ηλικίες κυμαίνονται περίπου από 14 χρονών έως και 25, όμως μέσα από τη σύντομη περιήγησή μου σε ανάλογους ιστότοπους υπάρχει μια ποικιλία από 13 έως 35 χρονών και, σε γενικές γραμμές, δεν υπάρχει κανένας ηλικιακός περιορισμός/αποκλεισμός. Τα πιο γνωστά zines, όπως τα *Bikini Kill*, *Riot Grrrl*, *Girl Germs* και *Girl Power!* προέτρεπαν τη

δυναμικότητα και την παρουσία δικτύων νεαρών φεμινιστριών ως απάντηση της θέσης που ήθελε το φεμινισμό νεκρό και αποτυχημένο.

Μια από τις φιγούρες που στέκονται ανάμεσα σε όλες τις παραδοξότητες του τρίτου κύματος είναι η τραγουδίστρια του πανκ ροκ συγκροτήματος *Hole*, η Courtney Love. Η Love, διατηρώντας ένα κοριτσιότικο στυλ ντυσίματος και μία δυναμική πολιτική στα τραγούδια και στις δηλώσεις της, στέκεται ανάμεσα στα Riot Grrls και στα Girlies, ανατρέποντας την απόσταση «δυναμικού» και «θυματοποιημένου» φεμινισμού. Τηρεί μια ειρωνική πολιτική συμφιλίωσης των αντιφάσεων που αντιμετωπίζει ο μεταμοντέρνος φεμινισμός, ο οποίος συνδυάζει τη νοοτροπία του «κακού κοριτσιού» με τη θηλυκότητα, που όμως παρόλη την προκλητικότητά της αποστρέφεται το «ρατσισμό». Παρόμοια διαλεκτική υπάρχει και σχετικά με την εικόνα που καλλιεργεί και παράγει η Madonna. Μέσα από μια ειρωνική παρουσίαση της σεξουαλικότητας, επανεπινοείται μία νέου τύπου θηλυκότητα της οποίας η ειρωνεία στοχεύει κυρίως σε γυναίκες.

Αυτή η έννοια έχει και ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης: οι «μετα-φεμινίστριες», σύμφωνα με τη Soccio (1999), αποποιούνται την ταμπέλα της «φεμινίστριας» και μέσα από πρακτικές που δηλώνουν νοσταλγία για την παιδική ηλικία, προβάλλουν έναν νέο φεμινισμό, που είναι ενεργός και «βγάζει την γλώσσα» στο δεύτερο κύμα φεμινισμού, ο οποίος αρνείται τη θηλυκότητα. Οι αντιφατικότητα στην εμφάνιση είναι βασικό σημείο και αρκετές riot κάνουν λόγο για τον «τρόμο της ομορφιάς». Σε σχετικές ιστοσελίδες και σε online message boards έχουν εικόνες τους που δεν προσπαθούν να «φαίνονται όμορφες», αλλά κάνουν κοροϊδευτικές γκριμάτσες.

Με αυτόν τον τρόπο ο φεμινισμός του Τρίτου Κύματος θέτει τη μουσική κουλτούρα των νέων ως έδαφος πρόσφορο για δραστηριοποίηση. Το ζήτημα που τίθεται είναι κατά πόσο πρόκειται πράγματι για πολιτική δράση ή για εμπορευματοποίηση μιας ιδεολογίας προς ευρεία κατανάλωση, που αποπολιτικοποιεί τις φεμινιστικές πολιτικές εκείνων που τις εκφράζουν, π.χ. η Madonna μέσα από τις συνεχείς «μεταμορφώσεις» της κατορθώνει να υποστηρίξει μια τέτοια ιδεολογία, ή απλώς νέους τρόπους εμπορευματοποίησης της εικόνας της επιβεβαιώνοντας το πατριαρχικό μοντέλο; Αυτό που διακρίνεται, πάντως, είναι η μετάβαση από τις πολιτικές αναπαράστασης που πρόκρινε το δεύτερο κύμα προς τις πολιτικές αυτοαναπαράστασης.

Η πιο πάνω θέση επιβεβαιώνεται από τις πολιτικές του ποπ συγκροτήματος Spice Girls, το οποίο αναδύθηκε κατά τη δεκαετία του '90. Η φιλοσοφία "girl power" έγινε σήμα κατατεθέν του συγκροτήματος, συνδέθηκε με την απέχθεια για την έννοια του φεμινισμού και με τις αρχές του Θατσερισμού, στηρίζοντας την *τοπικότητα*, κάτι που, όμως, μόνο ως φιλοσοφία δεν εκλήφθηκε από τα κύματα των φεμινισμών, αλλά ως οικειοποίηση και εργαλειοποίηση ιδεολογίας χάριν σκληρού μάρκετινγκ. Μέχρι το πέρας της δεκαετίας το κίνημα των Riot Girl δεν είχε μια ξεκάθαρη πολιτική ατζέντα ούτε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως συμπαγές κίνημα, σε αντίθεση με το «σύνθημα» του δεύτερου κύματος «Το προσωπικό είναι πολιτικό» που παρέπεμπε στην ακτιβιστική ιδεολογία που όφειλε να διατρέχει την καθημερινότητα των φεμινιστριών, σύμφωνα με τι ίδιες.

Αυτό ακριβώς το σύνθημα – το οποίο είναι το ίδιο ασαφές με εκείνα των υπόλοιπων τάσεων – ένωσε πολύ διαφορετικές γυναίκες και καλλιέργησε μια ενσυνείδητη φεμινιστική ιδεολογία. Οι Riot και οι Girlies είναι η επόμενη γενιά· οι «κόρες» του δεύτερου κύματος που - κατά το πατριαρχικό πρότυπο - επαναστατούν στον άκαμπτο φεμινισμό των μητέρων τους, με κίνδυνο να απομακρυνθούν από τη φεμινιστική ιστορία, η οποία συνίσταται στη διαδοχή κυμάτων με συγκεκριμένους πρωτοστάτες. Η πρόκληση που έχει να αντιμετωπίσει το νέο κύμα είναι η έμπνευση για νέα δεδομένα με ισχυρή δυναμική. Η ειρωνεία του Τρίτου Κύματος έγκειται ακριβώς σε αυτή την αποδόμηση της θηλυκότητας μέσα από τα ίδια πατριαρχικά στερεότυπα και εκφράζεται ως αντίδραση στην προηγούμενη γενιά.

Οι Riot κάνουν πράξη αυτή την ειρωνεία και στη μουσική σκηνή και στην καθημερινή τους εμφάνιση, αναμειγνύοντας την ομορφιά με την ασχήμια, υιοθετώντας έναν, σχεδόν «καρναβαλικό» τρόπο εμφάνισης, όπως κοριτσίστικα φορέματα με χοντροκομμένες μπότες, παρωδώντας τα πατριαρχικά πρότυπα θηλυκότητας. Τατουάζ, piercings και θρησκευτικά σύμβολα ως κοσμήματα συνηγορούν στην ειρωνεία και κάποιες Riot δηλώνουν ότι προτιμούν να είναι άσχημες και παιδιά παρά ήσυχες και όμορφες γυναίκες. Παρόλα αυτά, η σεξουαλικότητα είναι το κατεξοχήν στοιχείο που προβάλλεται με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο. Είναι μια "Riot" σεξουαλικότητα, ρευστή, που αυτό που κυρίως παρωδεί είναι την έννοια της συμπαγούς «ταυτότητας». Το «σώμα» αποτελεί καμβά όπου εγγράφονται ρευστές σεξουαλικότητες. Αυτό δε σημαίνει ότι ψάχνουμε απαραίτητα μια αμφιλοφυλική η ομοφυλοφιλική σεξουαλική ταυτότητα,

αλλά τρόπους έκφρασης σεξουαλικότητας διαφορετικούς από τους πολιτικά ορθούς, τρόπους «κακών κοριτσιών», καθώς, όπως υποστηρίζει η Kate Mc Karthy (2006:79), ακόμη και οι ετεροφυλόφιλες μουσικοί δεν είναι ετεροσεξουαλικές με τον παραδοσιακό τρόπο.

Έτσι, η *γυναικεία* μουσική είναι ένας ενδιάμεσος τύπος «εορτασμού» των ρευστών σεξουαλικών ταυτοτήτων, που προβληματίζει και τους ίδιους τους ερευνητές. Τα μουσικά φεστιβάλ που διενεργούνται, λοιπόν, αποτελούν τόπους κάθαρσης, πνευματικότητας και επαναβεβαίωσης των κεντρικών αξόνων της riot φιλοσοφίας, χωρίς όμως να σημαίνει ότι όλες οι riot έχουν γνώση του συνόλου της φεμινιστικής θεωρίας, αλλά ότι μέσα από το κίνημα αυτό βρίσκουν τρόπους έκφρασης των πεποιθήσεών τους.

Η ειρωνεία και η αντιδραστικότητα είναι έκδηλη στις ιστοσελίδες και στα λεγόμενα των Riot. Οι περισσότερες δηλώνουν ακραίες, θορυβώδεις και ειρωνικές. Μέσα στη δηλώσεις τους βρίσκει κανείς gothic, metal, punk και hardcore μουσική να συνυπάρχουν με «χαριτωμένα» στοιχεία ενδιαφερόντων. Για παράδειγμα, τα ενδιαφέροντα της S. είναι: «666, μέταλ μουσική, glitter, γλυφιτζούρια, βαφές μαλλιών, μακάβρια ζητήματα, αγάπη, τίγρεις, αγελάδες χαριτωμένα πράγματα [...]»

Ο τρόπος με τον οποίο η χριστιανική θρησκεία περιθωριοποιεί το γυναικείο σώμα είναι ένα από τα αγαπημένα θέματα υπό διαπραγμάτευση για τις Riot. Ο «σιωπηλός», *muted* κόσμος των «γυναικών», που ρέπει ανάμεσα στην τιμή και τη ντροπή, απαντά στον καρτεσιανό δυισμό κατονομάζοντας και τιμώντας την ενσώματη πραγματικότητα σε δημόσιους χώρους. Το ανθρώπινο σώμα γενικά στη Δύση θεωρείται φθαρτό και πεπερασμένο, εμπόδιο στην πνευματικότητα, όμως φεμινίστριες θεολόγοι μοιάζουν να μη συμφωνούν με αυτή την άποψη, υποστηρίζοντας ότι το σώμα και η ψυχή δε

βρίσκονται σε αντίθεση, αλλά το σώμα, σαν φυσική κατασκευή, έχει σοφία και δύναμη. Σημαντική διάσταση είναι η επαναανακάλυψη της ερωτικής διάστασης της πνευματικότητας (Kate Mc Karthy 2006:83). Τα συναισθήματα και ο ερωτικός τρόπος έκφρασης του

σώματος είναι ένα πνευματικό «άνοιγμα» προς το αγαπημένο πρόσωπο και κατά τη

διάρκεια της ερωτικής πράξης υπάρχει ανταλλαγή της ουσίας (essence) του ενός συντρόφου προς τον άλλο.

Επίκεντρο της δράσης της "girl" και της "Riot culture" αποτελεί η μουσική και τα περιοδικά (zines), που φέρνουν στο προσκήνιο τη σχέση μεταξύ φεμινισμού και ποπ κουλτούρας, μια σχέση ανταγωνιστική κατά την άποψη φεμινιστριών του δεύτερου κύματος. Κατά Drake (Gills and Munford 2004: 169), το τρίτο κύμα δεν είναι παρά μια γενιά φεμινιστριών που έχουν ως έννοιες-κλειδιά την πολιτιστική παραγωγή και τις σεξουαλικές πολιτικές και αναζητούν να χρησιμοποιήσουν την επιθυμία, την ευχαρίστηση, αλλά και το θυμό ως κινητήριες δυνάμεις για τους αγώνες τους. Έτσι, το κατά πόσον αυτός ο τρόπος είναι αποτελεσματικός ενάντια στις πατριαρχικές δομές είναι μάλλον πολύ αμφισβητήσιμο από τις φεμινίστριες της προηγούμενης γενιάς, καθώς στρέφεται εν μέρει και προς τις ίδιες. Η δηκτικότητα των παλαιότερων φεμινιστριών προς αυτή τη νέα γενιά χλευάζει και τον προσδιορισμό «κορίτσι» έτσι όπως χρησιμοποιείται από τη νέα γενιά, καθώς ο λόγος είναι περί ενήλικων γυναικών και η εφαρμογή του υποβιβάζει τις γυναίκες σε ένα παλιμπαιδιστικό κρυφτό. Ίσως σε αυτό το σημείο να οφείλεται και το γεγονός ότι οι φεμινίστριες της τρίτης γενιάς συχνά αυτοπροσδιορίζονται από την ημερομηνία γέννησής τους, αποκηρύσσοντας την ακαδημαϊκή ακαμψία.

Η επιλογή της λέξης "girl" προέκυψε από την πρώτη συνάντηση που διοργάνωσαν οι Riot το 1991. Οι γυναίκες αποφάσισαν να ξεκινήσουν ένα «κοριτσιότικο επαναστατικό κίνημα» ενάντια σε μια κοινωνία που αγνοεί τις γυναικείες εμπειρίες. «Κοριτσιότικο» και όχι «γυναικείο» επειδή κατά την παιδική ηλικία τα κορίτσια έχουν περισσότερη αυτοεκτίμηση και η έννοια του κοριτσιού-παιδιού ενέχει λιγότερη καταπίεση από ό,τι η έννοια «γυναίκα» στις δυτικές παραδοσιακές δομές. Επηρεασμένες από τις στρατηγικές της πανκ μουσικής, που στοχεύει στην επιτελεστικότητα και στην αντίδραση μέσα από τη πρόκληση σοκ, αφαίρεσαν το φωνήεν της λέξης "girl" και επέλεξαν περισσότερα "r" για να ακούγεται σαν βρυχηθμός (Schilt Kristen, 2003:6). Η ποικιλία των διάφορων Riot κινήματων είναι μεγάλη, και πολλές φορές οι διάφορες ομάδες δεν είναι σε συμφωνία σχετικά με ιδεολογικά ή αναπαραστασιακά ζητήματα. Για παράδειγμα, αναφέρεται ότι οι Riot Grrls με δύο μόνο "r" ασκούν κριτική στις Riot Grrrls με τρία "r" ότι διεκδικούν μια δήθεν επιπλέον κακία ή «μαγκιά», σαν να επιζητούν να φωνάξουν κάτι και υπερτονίζουν το "r"· σαν να βρυχώνται πιο δυνατά.

Παρόλα αυτά, μέσα από την έρευνα και τις συνεντεύξεις που διενέργησα, παρατήρησα ότι δεν τίθεται τέτοιο ζήτημα, καθώς το θέμα δεν είναι στον αριθμό των "r", αλλά στην πράξη· στα τραγούδια, τα άρθρα και στο αποτέλεσμα αυτών και η συζήτηση αυτή βρίσκεται στο χώρο της «σημειωτικής».

Ωστόσο, η «κοριτσίστικη κουλτούρα» έχει αποπολιτικοποιηθεί και αποϊστορικοποιηθεί, ως αντίδραση στο φεμινισμό. Η σύνδεση του σλόγκαν "girl power" με τις Spice Girls στη ρητορική του εκλαϊκευμένου/pop μεταφεμινισμού, στερεί από το κίνημα τη ριζικά ακτιβιστική ιστορία του. Η ανάδυση της girl culture τη δεκαετία του '90 δεν ήταν τόσο ένα αντιδραστικό μεταφεμινιστικό μανιφέστο όσο μια οργισμένη απάντηση στους χαρακτηρισμούς του μεταφεμινισμού. Στο παρόν σημείο είναι ανάγκη να γίνει η διάκριση ανάμεσα στην «κοριτσίστικη κουλτούρα» (girl culture) και στο «κοριτσίστικο κίνημα» (girl's movement): το δεύτερο αναφέρεται σε μια πρωτοβουλία του δεύτερου κύματος φεμινισμού και αποτελεί μια προσπάθεια γεφύρωσης του γενεαλογικού χάσματος, προσπαθώντας να εισάγει κορίτσια προεφηβικής ηλικίας (9-13 ετών) στη φεμινιστική ιστορία μέσα από σεμινάρια σε σχολεία και άλλες εκδηλώσεις. Ανήκει στον "Power feminism", στο δυναμικό φεμινισμό, που προτείνει λύσεις και απαντήσεις .

9.2. GIRLIES

Τα αυτοαποκαλούμενα "Girlies" είναι μια παλιότερη ομάδα νέων γυναικών που επικεντρώθηκαν στην pop κουλτούρα, προβάλλοντας τη «φεμινιστική φιλοσοφία» τους. Δημιούργησαν και αυτές ένα δικό τους «χώρο» μέσα από αντίστοιχα zines³⁴ και όπως και οι Riot, επιτυγχάνουν να απενοχοποιήσουν τα «σημεία» εκείνα της θηλυκότητας που το δεύτερο κύμα αποκήρυξε ως σύμβολα που αναπαριστούν και αναπαράγουν την πατριαρχία. Έτσι, η «θηλυκότητα» δεν αποτελεί παραφωνία στο φεμινισμό, τουναντίον αποτελεί τον πυρήνα μιας ιδεολογίας που προσβεύει τη δράση, την εμπιστοσύνη, την αντίσταση. Αγκαλιάζει όλες τις γυναίκες και αντιδρά στις αναπαραστάσεις των γυναικών μέσα από τα ΜΜΕ.

Το έναυσμα για να εκφράσουν το θυμό τους διάφορα Riot συγκροτήματα, στην Olympia και σε άλλες πόλεις, απέναντι στους ισχυρισμούς των πρότερων φεμινισμών και να απαιτήσουν «επανάσταση με κοριτσίστικο στυλ τώρα», ελέγχοντας τις θεμελιώδεις πατριαρχικές δομές της πανκ μουσικής σκηνής, υπήρξε ένα άρθρο του Newsweek που υποστήριζε την αποτυχία του φεμινισμού³⁵. Αυτό ισχύει επειδή η μουσική δεν αποτελεί παρά έναν τρόπο έκφρασης του κινήματος· παράλληλα με τις συναυλίες οργανωνόταν εβδομαδιαίες συναντήσεις για να συζητηθούν ζητήματα όπως η σεξουαλική παρενόχληση και κακοποίηση, η αυτοάμυνα, οι διατροφικές διαταραχές, αλλά και οι εργασίες των ομαδικών εργαστηρίων δεξιολογιών και συνεταιρισμών. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι το πανκ κίνημα του '70 υπήρξε και μισογυνικό και ομοφοβικό, καθώς δεν ενθαρρύνονταν αμιγώς γυναικεία συγκροτήματα. Σύμφωνα με τα αφηγήματα σχετικών ιστοσελίδων, υπήρξε μεγάλη η αντίδραση που προκάλεσαν οι πρώτες γυναίκες πανκ μουσικοί στους πανκ άνδρες. Παρόλα αυτά υπήρξαν γυναίκες μουσικοί που ξεχώρισαν και προετοίμασαν το έδαφος για τη φεμινιστική μουσική σκηνή.

³⁴ Όπως τα *Bitch* και *Bust*.

³⁵ Ebeling Kay, "The Failure of Feminism", *Newsweek*, 19, 1990.

9.3. CYBERGIRLS

Ο όρος “cybergirls” είναι ευρύτερος και αναφέρεται σε ιστοσελίδες και χώρους ηλεκτρονικών συζητήσεων που αφορούν στη διάδραση των γυναικών με την τεχνολογία και σε ένα «τεχνολογικό» γυναικείο μέλλον. Τα cybergirls συχνά συνδέονται και ιδεολογικά, αλλά και πρακτικά με τα Riot Grrls και μέσα από συνδέσεις στις ιστοσελίδες τους, αλλά και μέσα από κοινούς Λόγους που παράγουν. Μάλιστα, σε αρκετές ιστοσελίδες, σχετικές με cybergirls, ακούγονται τραγούδια από Riot συγκροτήματα. Οι cybergirls δίνουν περισσότερη έμφαση στην τεχνολογία του διαδικτύου, θέση που ταιριάζει με τη riot ιδεολογία.

Η καίρια σημασία της δράσης των cybergirls, που συνδέεται άμεσα με το κίνημα του κυβερνοφεμινισμού, συνίσταται στη χρήση του διαδικτύου από γυναίκες και στη δράση τους μέσω αυτής της τεχνολογίας ως απάντηση στις πατριαρχικές τεχνολογικές δομές. Ωστόσο, τα cybergirls, όπως και τα Riot girls είναι βήμα πιο πέρα από αυτό· επιζητούν τη γυναικεία επικοινωνία, την ανταλλαγή απόψεων σχετικά με τον ενσώματο και έμφυλο εαυτό μέσα στον κυβερνοχώρο. Σήμα κατατεθέν του κυβερνοφεμινισμού είναι το «κορίτσι» ως εικόνα της μελλοντικής γυναίκας και συμβολίζει την «τεχνολογικά αναγεννημένη γυναίκα» (Driscoll C. 1999: 183). Τα cybergirls ενστερνίζονται μια περισσότερο ομαδική πολιτική δράση από την D.I.Y. των Riot, που μοιάζει με ηλεκτρονικό ανταρτοπόλεμο, ελκυστικό στα νέα φεμινιστικά ρεύματα.

Όπως και οι Riot, τα cybergirls σχηματίζουν ένα δικό τους εναλλακτικό χώρο, που απέχει από τη μαζικότητα και τη δημοσιότητα πιο ποπ φεμινιστικών συνομαδώσεων και τους προσδίδει περισσότερη αυθεντικότητα και κύρος, όσον αφορά την επαναστατική τους δράση μέσα από τις ιστοσελίδες που δημιουργούν. Αυτό δε σημαίνει ότι απορρίπτουν γενικά εταιρίες μαζικής παραγωγής, απλώς η δική τους φιλοσοφία προτιμά λιγότερο τυποποιημένες μορφές παραγωγής.

Το σημείο αυτό είναι ενδιαφέρον, γιατί από εδώ ξεκινά η φιλοσοφία του αντικαπιταλισμού, της εναντίωσης στην παραγωγή κέρδους για το κέρδος και στη δημιουργία πιο πρωτότυπων μορφών έκφρασης. Αυτό είναι κάτι που ενθαρρύνεται στη σφαίρα του διαδικτύου που, τελικά, αποτέλεσε πρόσφορο τόπο ανάπτυξης διάφορων φεμινιστικών ρευμάτων. Το ίδιο το παράδοξο της τεχνολογικής παγκοσμιοποίησης,

μοιάζει να είναι το παράγωγο του διαδικτύου που, όμως, συμβάλλει στη δημιουργία ατομικών και τοπικών λόγων.

10.0 ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟ, ΤΙΣ ΡΙΟΤ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΟΧΩΡΟ ΩΣ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΔΙΟ.

Αυτό που πιστεύω ότι κλονίζει την σταθερότητα της θεωρίας του κυβερνοφεμινισμού, της τεχνοφιλικής δηλαδή, τάσης των κυβερνοφεμινιστριών απέναντι στο διαδίκτυο, είναι η ίδια η νέα πολιτική οικονομία του διαδικτύου του δυτικού κόσμου, εφόσον μάλλον δεν εκφράζει τόσο την κατά φύλα ποσοστιαία διάκριση χρήσης του, αλλά την έμφυλη διάκριση των παροχών του, δηλαδή του πώς επιλέγει κάθε φύλο να αξιοποιήσει τις χρήσεις του διαδικτύου. Κάποιες κυβερνοφεμινίστριες είναι γοητευμένες με τις ουτοπικές θέσεις ότι με το Ίντερνετ το σώμα είναι πεπερασμένη έννοια και ταξιδεύει εικονικά, απαλλαγμένο από βιολογικά χαρακτηριστικά.

Η έμφυλη διάκριση υπάρχει στο διαδίκτυο και επαναπροσδιορίζεται με όρους παραγωγής και κατανάλωσης, διασκέδασης και πληροφόρησης και συνίσταται στο ότι μπορεί όλο και περισσότερες γυναίκες να περιπλανιούνται στον κυβερνοχώρο, όμως σύμφωνα με κάποιες στατιστικές επιλέγουν ιστοσελίδες «φτωχότερου συμβολικού βάρους», σχετικές με υγεία, κατανάλωση και περιορίζονται στη χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email). Επιπλέον, η κατάρριψη της διάκρισης των φύλων, που πρεσβεύει η κυβερνοφεμινιστική και κυβερνοπάνκ ρητορική, δεν παύει να υφίσταται, καθώς οι οπτικές και κειμενικές αναπαραστάσεις των έμφυλων σωμάτων είναι τόσο έκδηλες όσο και στην «εξωδικτυακή» ζωή³⁶. Οι τεχνολογίες της πληροφορικής έχουν τις δικές τους περιθωριοποιήσεις τους «πολιτισμικούς χάρτες των συστημάτων των υπολογιστών» (Gruber 1999:199). Εξάλλου, όπως υπογραμμίζει και η Haraway (Gruber 1999:100), οι κατηγορίες της «φυλής», της τάξης και του φύλου δεν απορρέουν από την τεχνοεπιστήμη, αλλά προκύπτουν από τις πρακτικές που ενέχει.

Προκύπτει, λοιπόν, η ανάγκη για επαναπροσδιορισμό και των μεθοδολογικών και θεωρητικών αποσκευών της ανθρωπολογίας, με «ανοίγματα» προς ευρύτερα πεδία κοινωνικών σπουδών. Οι νέες τεχνολογίες συνιστούν μια νέα ανθρωπολογική

³⁶ Αναφέρομαι στην «φетиχιστική αναπαράσταση της γυναίκας» είτε παρουσιάζοντάς την ως υπερσεξουαλική, είτε με φαλλοειδή χαρακτηριστικά (Braidotti 1996: 2 Notes).

πρόκληση και πρόσκληση προς την εξέλιξη της «ανθρωπολογίας του παρόντος». Όπως αναφέρεται στο έργο της Hine, *Virtual Ethnography*, μια εθνογραφία στο διαδίκτυο μπορεί να εξετάσει λεπτομερώς τους τρόπους με τους οποίους η τεχνολογία βιώνεται κατά τη χρήση της, καθώς συνίσταται σε έναν ερευνητή, ο οποίος θα αφιερώσει κάποιο χρονικό διάστημα στο πεδίο, λαμβάνοντας υπόψη του τις σχέσεις, τις δραστηριότητες και τις προσλήψεις και όσων προετοιμάζουν τις διαδικασίες που συμβαίνουν στον κυβερνοχώρο, αλλά και εκείνων που συμμετέχουν σε αυτές. Ο εθνογράφος βρίσκεται στα όρια του κόσμου που μελετά, ντόπιος και ξένος μαζί, καθώς πρέπει να συμμετέχει έστω και επιλεκτικά στην κουλτούρα που θέλει να εξετάσει, για να καταλάβει το πώς λειτουργεί, αλλά και να είναι ικανός να αποστασιοποιηθεί, για να μπορέσει να την καταγράψει.

Στόχος της εθνογραφίας κατά τη Hine αποτελεί η διασαφήνιση των τακτικών που θεωρούνται δεδομένες και του τρόπου που οι άνθρωποι ζουν και κατανοούν τη ζωή τους μέσα σε κάποια συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα. Το ζητούμενο είναι η εξέταση της ζωής στο Διαδίκτυο όχι μόνο θεωρητικά, αλλά και μέσα από τις πρακτικές των ανθρώπων που βιώνουν αυτή την τεχνολογία, γιατί με αυτόν τον τρόπο μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις μικροπολιτικές που ενέχει το διαδίκτυο (Hine 2002:5).

Πιστεύω ότι μέσα από την εθνογραφία στο διαδίκτυο ανακύπτουν σημαντικά ανθρωπολογικά ζητήματα όσον αφορά τις απόψεις σχετικά με την εθνογραφία γενικά, όπως το τι καθορίζεται ως εθνογραφικός τόπος, πώς ορίζουμε την έννοια της συμμετοχικής παρατήρησης, των συνεντεύξεων και γενικά της ανθρωπολογίας «πρόσωπο με πρόσωπο». Επιπλέον, όπως προτείνει και ο Escobar (1994:214), μια ανθρωπολογική έρευνα στον κυβερνοχώρο θέτει ερωτήματα σχετικά με τους λόγους και τις πρακτικές που διαμορφώνονται σε σχέση με τα πεδία προβληματισμού που προβάλλει ο κυβερνοχώρος, με τις νέες μορφές κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας που ανακύπτουν από την έρευνα, αλλά και σχετικά με το πώς διαμορφώνονται οι καθιερωμένες ανθρωπολογικές έννοιες και μέθοδοι προκειμένου να μελετηθεί αυτός ο χώρος.

Έτσι, δεν γίνεται λόγος για έναν μονολιθικό ή έναν αφηρημένο «μη-τόπο» ή για κάτι ασαφές που ονομάζεται «κυβερνοχώρος» (Wilson, Peterson 2002: 31:456). Αντίθετα, είναι πολλές νέες τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται από διάφορους ανθρώπους, οι

οποίοι βρίσκονται σε διάφορες εξω-δικτυακές και όχι “virtual”³⁷ τοποθεσίες και το ζήτημα είναι να διερευνηθεί το πώς αυτές προσλαμβάνονται, εννοιολογούνται και αφομοιώνονται ως καθημερινές διαδικασίες, «φυσικοποιούνται», γίνονται έξεις (*hexis*) κατά Bourdieu³⁸. Με λίγα λόγια, πρόκειται για μια πολύπλοκη εθνογραφική εμπειρία και αυτό το οποίο παρέχει, ίσως αμεσότερα από οποιαδήποτε άλλο τεχνολογικό μέσο, είναι η επικοινωνία.

Γίνεται φανερό τη αντίφαση που ενυπάρχει στον χώρο της «δυναμικής πραγματικότητας» κατά Lévy (Lévy 1999:22), σε ότι αφορά τις δυνατότητες τις οποίες οραματίστηκαν οι ουτοπιστές: ο «απαλλαγμένος από φύλα» θαυμαστός κόσμος παρέχει ιεραρχίες, φυλετικές και ταξικές αναπαραστάσεις όμοιες με αυτές του μη προσομοιωμένου κόσμου. Αυτό συμβαίνει επειδή το διαδίκτυο δεν αναπτύσσεται ξεχωριστά από τον υπόλοιπο κόσμο, αλλά, βρίσκεται μέσα σε αυτόν και εξελίσσεται μαζί του. Έτσι, λοιπόν, η απάντηση δεν είναι στην προσδοκία της αποσωματοποίησης, στην προοπτική της «εξαφάνισης» του σώματος, αλλά στην ανασηματοδότησή του, με τρόπο που να προσαρμόζεται στα χωροχρονικά δεδομένα, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους.

Οι φεμινίστριες κυβερνοανθρωπολόγοι θα πρέπει να απελευθερώσουν τις αναλύσεις τους από τις στατικές εννοιολογήσεις του φύλου, οι οποίες είναι εγγεγραμμένες στα παραδοσιακά πολιτισμικά μορφώματα και να μεταθέσουν τις αναλύσεις τους από τις μεταμοντέρνες θεωρίες του κυβερνοχώρου στις πρακτικές των κυβερνοπραγματικοτήτων. Επιπλέον, χρήσιμη είναι η συνειδητοποίηση ότι η τεχνολογία δεν είναι ένα υποστασιοποιημένο ενσώματο ον, αλλά μια σύνθεση μηχανικών δυνατοτήτων που το κάνουν ένα λειτουργικό μέσο. Σύμφωνα με τον Kitchin (Kitchin 2001: 59-60), οι υπέρμαχοι της θεωρίας της πολιτισμικής κατασκευής αντιτίθενται στον τεχνολογικό ντετερμινισμό και τονίζουν πως η τεχνολογία είναι μια κοινωνική κατασκευή άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνία αλλά και τη φύση. Έτσι, ο κυβερνοχώρος μπορεί να γίνει αντιληπτός μέσω του πολιτισμού ως κοινωνική μεταβολή, ως τεχνούργημα (*artifact*), αποτέλεσμα της ικανότητας του ανθρώπου να διαδρά με την κοινωνία και τη φύση μέσω εναλλακτικών διόδων. Με λίγα λόγια, είναι

³⁷ Virtual και υπό την έννοια του «εικονικού» αλλά και υπό την έννοια του «δυναμικού» κατά τον Pierre Levy (*Δυναμική πραγματικότητα*).

³⁸ Βλ. Bourdieu P., 1977, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press.

ένα προϊόν κοινωνικής διαμεσολάβησης. Σε ό, τι αφορά στην διάδραση του εαυτού με τον κυβερνοχώρο, ο Castells (Kitchin 2001: 78-79) διακρίνει μια μετατόπιση της οργάνωσης των ταυτοτήτων τους όχι σύμφωνα με τις πράξεις τους, όπως συμβαίνει εκτός διαδικτύου, αλλά στο ποιό είναι, ή τουλάχιστο στο ποιό οι ίδιοι πιστεύουν ότι είναι. Έτσι, το διαδίκτυο, μέσα από τη διαδραστικότητα που παρέχει, μετατρέπεται σε μία από τις «τεχνολογίες του εαυτού» κατά Φουκώ.

Σχετικά με τη μέθοδο της ανθρωπολογίας στο πεδίο του κυβερνοχώρου (cyberanthropology), δεν έχουν οριστεί κάποιοι κανόνες εθνογραφικής συμπεριφοράς. Όπως σημειώνει η Turkle (Wilson, Peterson.2002:449-67), «η εικονική πραγματικότητα θέτει μια νέα μεθοδολογική πρόκληση για τον ερευνητή: τι να κάνει με τις δικτυακές συνεντεύξεις και, μάλιστα, πώς να τις χειριστεί», ενώ οι Wilson και Peterson υποστηρίζουν πως η ουσία της κυβερνοανθρωπολογίας είναι ίδια με αυτή της οποιαδήποτε είδους ανθρωπολογικής έρευνας.

Η παρούσα εθνογραφική εμπειρία στο διαδικτυακό χώρο υπήρξε ενδιαφέρουσα, αλλά όπως κάθε επιτόπια, είχε κάποιες δυσκολίες. Ένα δεοντολογικό ζήτημα που πάντοτε τίθεται σε αυτού του τύπου την έρευνα είναι το λεγόμενο *lurking*, το να διεξάγει δηλαδή κανείς έρευνα χωρίς να ενημερώνει τους χρήστες γι' αυτό. Πέρα από την ηθική, το πρόβλημα που προκύπτει από αυτή την πρακτική είναι ότι φωτίζονται μόνο οι οπτικές που θέλει να αναδείξει ο εθνογράφος, αφού απουσιάζει η άποψη των δρώντων υποκειμένων. Πριν γίνω μέλος του πίνακα ανταλλαγής μηνυμάτων ενημέρωσα τη διαχειρίστρια του πίνακα για τις προθέσεις μου και η ανταπόκριση ήταν πολύ θετική. Η G. βρήκε πολύ ενδιαφέρον το θέμα της εργασίας μου και συμφώνησε να χρησιμοποιήσω στοιχεία από απόψεις χρηστών με την προϋπόθεση της διακριτικότητας και ανωνυμίας. Όμοια και οι υπόλοιποι/ες Riot που συνομίλησα μέσω υπηρεσίας άμεσης ανταλλαγής μηνυμάτων (hotmail και yahoo messenger) αλλά και μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ανταποκρίθηκαν.

Κλείνοντας αυτή την εργασία, θα ήθελα να τονίσω ότι αρχικά διαπίστωσα δύο παράλληλες πορείες. Αναφέρομαι στις γυναίκες που ξεκίνησαν ως Άλλοι, ως ελλείψεις, τόσο στο χώρο της «εναλλακτικής» μουσικής, όσο και στο χώρο του διαδικτύου. Η αρχή ήταν οπωσδήποτε δύσκολη, όμως πιστεύω ότι πλέον μπορεί να γίνεται λόγος όχι απλά για γυναικεία παρουσία και στους δύο χώρους, αλλά για γυναικεία δημιουργικότητα και επικοινωνία. Αυτή ακριβώς είναι μία από τις κατακτήσεις των νέων φεμινιστριών.

11.00 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

11.1 ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΒΑΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ RIOT GRRLS.

the grrrls

Currently there are 3322 grrrls in the database...

☉ **us grrrls (2557):**

- alaska
- alabama
- arkansas
- arizona
- california
- colorado
- conneticut
- district of columbia
- delaware
- florida
- georgia
- hawaii
- iowa
- idaho
- illinois
- indiana
- kansas
- kentucky
- louisiana
- massachusetts
- maryland
- maine
- michigan
- minnesota
- missouri
- mississippi
- montana
- north carolina
- north dakota
- nebraska
- new hampshire
- not in list
- new jersey
- new mexico
- nevada
- new york

☉ **international grrrls (765):**

- argentina
- austria
- australia
- belgium
- bulgaria
- brazil
- canada
- switzerland
- chile
- china
- colombia
- germany
- estonia
- spain
- finland
- france
- united kingdom
- guatemala
- hungary
- indonesia
- ireland
- israel
- iceland
- italy
- japan
- south korea
- kuwait
- latvia
- mexico
- malaysia
- not in list
- netherlands
- norway
- new zealand
- peru
- philippines

- ohio
- oklahoma
- oregon
- pennsylvania
- rhode island
- south carolina
- south dakota
- tennessee
- texas
- utah
- virginia
- vermont
- washington
- wisconsin
- west virginia
- wyoming
- poland
- portugal
- russia
- saudi arabia
- sweden
- singapore
- slovenia
- slovak republic
- taiwan
- ukraine
- venezuela
- south africa

11.2 ENΔΕΙΚΤΙΚΗ ΛΙΣΤΑ RIOT ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΩΝ:

Bikini Kill

Bratmobile

Bitch

Cheesecake

Excuse 17

Heavens to Betsy

Huggy Bear

Le Tigre

L7

Tattle Tale

Voodoo Queens

7 year bitch

11.3 ENΔΕΙΚΤΙΚΗ ΛΙΣΤΑ RIOT GRRL'S ZINES.

Bitch

Butch.

Fantastic Fanzine

Girl Germs

Jigsaw

Satan Wears A Bra

Quit Whinin

White Boy

-----*Bikini Kill*

White boy : I don't think it's a problem cuz
most of the girls ask for it

Kathleen : Uh huh, how did they ask for it?

White boy : The way they act, the way they...
I...I can't say they way they dress because
that's their own personal choice

White boy : Some of these dumb hoes,
those slut rocker bitches walking down the street,
they're asking for it, they may deny it but it's true.

Lay me spread eagle out on your hill, yeah
Then write a book bout how I wanted to die
It's hard to talk with your dick in my mouth
I will try to scream but the pains a little nice for me now

WHITE BOY...DON'T LAUGH...DON'T CRY...JUST DIE!

I'm so sorry if I'm alienating some of you
Your whole fucking culture alienates me
I can not scream from pain down here on my knees
I'm so sorry that I think!

Alien She

-----*Bikini Kill*

She is me

I am her

She is me

I am her

Siamese twins connected at the cunt
HeartBrainHeartBrainHeartBrainLungGut

I want to kill her

But I'm afraid it might kill me

"Feminist"

"Dyke" "Whore"

I'm so pretty

ALIEN

She wants me to got to the mall

She wants me

To put the pretty, pretty lipstick on

She wants me to be like her

She wants me to be like her

I want to kill her

But I'm afraid it might kill me

"Feminist"

"Dyke" "Whore"

Pretty, pretty

ALIEN

And all I really wanted to know

Who was me and who is she

I guess I'll never know

Statement of Vindication

-----*Bikini Kill*

Mirror mirror on the wall
Whose the fairest of them all?
I don't I don't really care y'know
I don't I don't really care
I don't I don't really care
Like it's not important at all
You made the rules
You wrote the script out
Don't blame me when you fuckin lose
Don't put the blame on me
You try to make me crazy
You try to make me scared
You try to make me crazy
I think your a fucking drag
You are your own worst enemy

Anti-Pleasure Dissertation

-----*Bikini Kill*

Maybe I like you
Maybe I don't
Maybe I found something real
I just don't know
Was I wrong to trust anyone
Tell me tell me
Did you tell them everything I said
Did you tell them everything
Did you tell them everything I said
Did you tell them everything I said
Why don't you tell them
Did you get a good laugh
Tell me was it good
Was it good
Was it good for you
Did you win that race
Did you score that point
Oh yea you're so fucking cool fucking cool now
Did ya did ya did ya did ya did ya did ya did ya did ya did ya did ya
Go tell your fucking friends
What I thought and how I felt
How punk fucking rock my pussy smells
Now did you tell them
I don't care
I don't care

I don't care
i don't care
I really really don't know
Maybe I like you
Maybe I don't

Daddy's Li'l Girl

-----*Bikini Kill*

I have no desire
I can't feel a thing
I just want to make him happy
Daddy's little girl
Daddy's little girl
Daddy's girl don't wanna be
His whore no more
Food
Shelter
Love
I need to hold my tongue
I need to hold my tongue
Didn't know I'd have to lose so much
For Daddy's love
Didn't know I'd have to lost myself
For Daddy's touch
Listen!
Listen!
Listen!
Daddy has something to say
He has something for you to do
And he wants it done right now
And he wants you to do it his way

I Like Fucking

-----*Bikini Kill*

Hey! Do you believe there's anything
Beyond troll guy reality?
I do, I do, I do
It gets so hard
Just to be okay
Sometimes being happy baby is what
I'm most afraid of
Baby, you know, it gets so hard for
Me to fight
I don't know how I guess I never did
Why don't you show me how

How to lose control?
(She's so very, I don't care)
Just cuz my world, sweet sister
Is so fucking goddamn full of rape
Does that mean
My body must always be a source of pain?
No, no, no
(She's so very I don't care. She's so very, I don't care)
Just cuz I named it right here sweet
Chickadee don't mean for a minute you
Should think I'm opposite of anything
But if you wanna know for sure
I'll tell you
We're not gonna prove nothing nothing
Sittin around watching each other starve
What we need is action/strategy
I want, I want, I want
I want it now
I believe in the radical possibilities of pleasure, babe
I do, I do, I do

Suck My Left One

-----*Bikini Kill*

Suck my left one
Sister, sister where did we go wrong?
Tell me what the fuck we're doing here
Why are all the boys acting strange?
We've got to show them we're worse than queer

1, 2, 3, 4

SUCK MY LEFT ONE, SUCK MY LEFT ONE

Daddy comes into her room at night
He's got more than talking on his mind
My sister pulls the covers down
She reaches over, flicks on the light
She says to him :

SUCK MY LEFT ONE, SUCK MY LEFT ONE

Mama says :
You have to be a polite girl
You have got to be polite
Show a little respect for your father
Wait untill your father gets home
Fine, fine, fine, fine, fine, fine, fine.

The Bomb

-----L7

Plastic people with their plastic lives
Plastic lips tell plastic lies
Plastic drivers in plastic cars
Plastic food from plastic jars

Frustration is the fuse
The flame is hate
Tick tick tick
Detonate
She's the bomb

Plastic models in plastic magazines
Plastic kings and plastic queens
All are seen on plastic TVs
Prayed to by people on bended plastic knees

What you think, well that's good too
But not as much as what do you do
This fuse burns slow
Waiting to blow
The world is a heavy load
Watch it explode

Lawmakers with plastic policies
Put plastic locks on their cities
In hopes to keep them quiet
Well go off
Well blow up

Reject All American

-----*Bikini Kill*

Regimented
Designated
Mass acceptance
Over rated
Lip synch
Apology
Lip synch
Saluatations
Lip synch
Teen anthem
Lip synch
Obligation

If you work hard
You'll succeed
A starring role
On Nothing Incorporated
Reject all american
Reject all american
Reject all american
Reject all american
Gets good grades
Plays guitar
He's all the rage on
Nothing Incorporated
Gets good grades and plays guitar
Thinks he's cool but really is not
Reject sportscar
Reject mausoleum
Reject all american
Reject all american
Reject all american
Reject all american

Resist Psychic Death

-----*Bikini Kill*

Your world not mine
Your world not ours
Your world not mine
Your world not ours

I will resist with every inch and every breath
I will resist this psychic death
I will resist with every inch and every breath
I will resist this psychic death

There's more than two ways of thinking
There's more than one way of knowing
There's more than two ways of being
There's more than one way of going somewhere

Silence inside of me, silence inside
Silence inside of me, silence inside
Silence inside of me, silence inside
Silence inside of me, silence inside

I will resist with every inch and every breath
I will resist this psychic death

American Society

-----L7

Don't wanna drown
Don't wanna be found
This is not my destiny
Oh yeah
No twentieth century casualty
Oh yeah

I don't wanna watch television
I don't wanna listen to the radio
I don't wanna drown in American society

Don't wanna be rich
Now can't you see the way they dress
They dress
Well they're a bloody tax mess
I don't wanna go to the movies
I don't wanna listen to the company
Don't wanna drown in American society

Diet Pill

-----L7

My diet pill is wearing off
My diet pill is wearing off

Cos Victor's in the bed
Sewn in the sheets with thread
The twins are in the car
The frying pan is red

Calgon can't take me away
No, Calgon can't take me away
From the things that I did today

Cos Victor's in the bed
Sewn in the sheets with thread
The twins are in the car
The frying pan is red

I'm outta here
I'm so outta here
I'm outta here

I think the swelling is going down
I said I think that the swelling is going down

Two hundred dollars to leave this town

Cos Victor's in the bed
Sewn in the sheets with thread
The twins are in the car
The frying pan is red
I'm outta here
I'm so outta here
I'm outta here

Human

-----L7

We don't share the same rung with you
First glance, organic material not true
It appears to be human
But its not
Your shell's a canister with nothing inside
Third rate substance you cleverly disguise
It appears to be human
You're not worthy of gravity and space
Total destruction puts a smile on our face
It appears to be human

Just Like Me

-----L7

Taime is a rock star
Just like me
Everyone loves him
Just like me
They all think he's punk
Just like me
Smack how he picks it up
So where's your dignity?

faster, faster, faster.....

Well axl is a love god
Just like me
The girls all love him
Just like me
But he's so messed up
Just like me
Doesn't want to give it up
So where's your dignity?

Guns and, guns and, guns and

Guns and, guns and, guns and

Well vixen are love gods
Just like me
Pretty pretty sex things
Just like me
Dressed up and to pay to play
I couldn't live that way
Hair spray and bustier
Can't fool me

Vixen, vixen, vixen
Vixen, vixen, vixen

Slash is a love god
I know it's hard to believe
Boys all dig him
But boys are easy to please
You've got the bimbos swinging
Like monkeys in the trees
You've got limos and money
So where's your dignity?

Drink

-----L7

I drink, i get drunk and fall on my face
All my friends tell me i'm a basket case
I drink, i get drunk and fall on my face

I got so drunk
I don't remember what happened
But everybody said
I had a real good time

I drink, i get drunk and fall on my face
All my friends tell me i'm a basket case
I drink, i get drunk and fall on my face

Went to a bar
I met a guy, he bought me white Russians
I puked outside in the parking lot
While he tried to kiss me

Seein' blurry
Talkin' slurry
Feelin' queasy
This is sleazy

I drink, i get drunk and fall on my face
All my friends tell me i'm a basket case
I drink, i get drunk and fall on my face

I went for drinks in Hollywood
Came to somewhere in Hawthorne
Broke up a bush, drove into a tree
And rolled down a hill with my mouth wide open

Seein' blurry
Talkin' slurry
Feelin' queasy
This is sleazy

Wargasm

-----L7

Wargasm, wargasm one, two, three
Tie a yellow ribbon around the amputee
Masturbate watch it on TV
Crocodile tears for the refugee
Wargasm, wargasm one, two, three
Smutty, bloody pictures, ecstasy
Blue balls waiting impatiently
From Alcatraz to Lady Liberty
Body bags and dropping bombs
The pentagon knows how to turn us on
Wargasm, wargasm one, two, three
People, people, ecstasy
Wave those flags high in the air
As long as it takes place over there
Wargasm
Wargasm
Wargasm
Wargasm
Body bags and dropping bombs
The pentagon knows how to turn us on
Turn us on
Wargasm
Turn us on
Wargasm

Dyke March 2001

-----*Le Tigre*

I like going to the dyke march because I like to be surrounded with women. Marching naked ladies. We recruit, We recruit. . . . There's no one tellin us where to stand or where to be. . . .

. Resist. Shout it out. Resist, Resist, Shout it out. There's no one telling us where to stand or where to be, we're just this huge strong mass of feminist fury. Resist, Resist. . . . Feminist fury. Feminist fury. It was a lifelong dream I had as a child. . .and it's actually come to pass in my adult life.

Get off the Internet

-----*Le Tigre*

It feels so 80's
Or early 90's
To be political
Where are my friends?

(Get off the Internet!)
I'll meet you in the street
(Get off the Internet!)
Destroy the right wing
(Get off the Internet!)
I'll meet you in the street
(Get off the Internet!)
Destroy the right wing

This is repetitive
But nothing has changed
And I'm crazy
Where are my friends

(Get off the Internet!)
I'll meet you in the street
(Get off the Internet!)
Destroy the right wing
(Get off the Internet!)
I'll meet you in the street
(Get off the Internet!)
Destroy the right wing

12.0 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου, Αθηνά. *Εθνογραφία στο Διαδίκτυο ή το Διαδίκτυο ως εθνογραφία : Ψηφιακή τεχνολογία, δυννητική/εικονική πραγματικότητα και πολιτισμική κριτική*, Υπό δημοσίευση στην «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών».
- Αθανασίου Αθηνά (επιμ.). 2006. *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα, Νήσος.
- Augé Marc, 1995. *Non Places. Introduction to anthropology of supermodernity*. Verso.
- Bakalaki Alexandra, 2006. *A Different Kind of Knowledge? Learning Anthropology in the Greek University System*. "Journal of Modern Greek Studies", Spexial Issue: Ethnography-ing Greece on Late Modernity, V.24, N.2.
- Bell David/ Kennedy M. Barbara. 2000. *The Cybercultures Reader*. Routledge.
- Braidotti, Rosi. 1996. *Cyberfeminism with a difference*, http://www.let.uu.nl/womens_studies/rosi/cyberfem.htm
- Butler Judith, 1992, *Contingent Foundations: Feminism and the Question of "Postmodernism"* στο Butler Judith and Scott W. Joan (eds.) "Feminists theorize the Political", Routledge
- Butler Judith, Απο – μίμηση και έμφυλη ανυπακοή (μτφ. Αθανασίου Αθηνά)
- Γιαννακόπουλος Κώστας (επιμ.), 2006. *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Driscoll Catherine. 1999. "Girl Culture, Revenge and Global Capitalism: Cybergirls, Riot Grrls, Spice Girls". *Australian Feminist Studies*. 14 (29) 173 – 193.
- Everett Anna, 2004, "On Cyberfeminism and Cyberwomanism: High Tech Mediations of Feminism's Discontents", *Signs*, 30(1), 1278 – 1286.
- Escobar, Arturo. 1994. "Welcome to Cyberia, Notes on the Anthropology of Cyberculture", *Current Anthropology*, 35(3).
- Featherstone Mike and Burrows Roger 1996. *Cyberspace/Cyberbodies/ Cyberpunk, Cultures of Technological Embodiment*. Sage Publications.
- Fischer M.J.M. 1999 "Worlding Cyberspace: Toward a Critical Ethnography in Time, Space and Theory" στο Marcus E.G. "Critical Anthropology Now: Unexpected Contexts, Shifting Constituencies Changing Agendas" (σ.σ. 245-304). School of American Research Press.
- Gills Stacy & Munford Rebeca, 2004. "Genealogies and Generations: the politics and praxis of third wave feminism". *Women's History Review*, Vol. 13:165 - 182.

- Gruber Sibylle, 1999, "Communication Gone Wired: Working Toward a "Practiced" Cyberfeminism", Vol.15:199 – 208.
- Haraway, Donna. 2000. "A Cyborg's Manifesto" στο Barbara M. Kenedy, *The Cyberculture's Reader*, εκδ. Routledge, σ.σ. 291 – 319.
- Haraway Donna 1993. The biopolitics of postmodern bodies: Determinations of the self in the immune system discourse. In *Knowledge, Power and Practice*, Shirley Lindenbaum and Margaret Lock. University of California Press, Berkeley.
- Hine Christine 2002. *Virtual Ethnography*. Sage Publications.
- Kitchin Rob, 2001. *Cyberspace*.Wiley
- Kroløkke Halmø Charlotte, 2003, "Grrl explorers of the World Wild Web". *NORA*, Taylor& Francis, 3(11), 140 – 148.
- Lévy Pierre 1999. *Δυνητική Πραγματικότητα, η Φιλοσοφία του Πολιτισμού του Κυβερνοχώρου* (μτφρ: Μιχάλης Καραχάλιος). Κριτική, Αθήνα.
- Liesbet van Zoonen. 2001. "Feminist Internet Studies". *Feminist Internet Studies*. Vol.1.No.1.
- Mc Carthy Kate. 2006. "Not Pretty Girls?: Sexuality, Spirituality, and Gender Construction in Women's Rock Music". *The Journal of Popular Culture*. 39 (1) 69 - 94.
- Munster Anna, 1999, "Is there Postlife after Postfeminism? Tropes of Technics and Life in Cyberfeminism", *Australian Feminist Studies*, Taylor and Francis, Vol. 14, N. 29.
- Murray Enda. 2001. "Sound Systems and Australian DiY Culture. Folk Music for the Dot Com Generation" στο Graham St. John (ed.) *Free NRG: Notes from the edge of the dancefloor*. Common Ground, Australia.
- Piano Doreen. 2003. "Resisting Subjects: DIY Feminism and the Politics of Style in Subcultural Production" στο Muggleton D., Weinzierl A. R. (eds.) *The Post – subcultures reader*. Berg.
- Schilt Kristen, 2003. "'A Little Too Ironic': The Appropriation and Packaging of Riot Grrrl Politics by Mainstream Female Musicians". *Popular Music and Society*. Vol. 26 (1) , 5 - 16.
- Shaw Rhonda, 2003, "Our Bodies, Ourselves, Technology, and Question of Ethics: Cyberfeminism and the Lived Body", *Australian Feminist Studies*, Vol.18, N. 40.
- Σκαρπέλος, Γιάννης. 1999. *Terra Virtualis, Η κατασκευή του κυβερνοχώρου*, Νεφέλη, Αθήνα.

- Rheingold Howard, *The Virtual Community, Homestanding on the electronic frontier*, MIT Press, 2000.
- Soccio Lisa. 1999. "From Girl to Woman to Grrrl: (Sub) Cultural Intervention and Political Activism in the Time of Post - Feminism". *Invisible Culture. An Electronic Journal for Visual Studies*. www.rochester.edu/in_visible_culture/issue2/soccio.htm
- Stone, Allucquère Rosanne 1995. *The War of Desire and Technology at the Close of the Mechanical Age*. Cambridge, MA:MIT Press.
- Wilson, Peterson. 2002. "The Anthropology of online communities", *Annual Revue Anthropology* vol. 31.